

Fig. 1. Kirken set fra sydvest. KdeFL fot. 1988. - *The church seen from the south-west.*

DOVER KIRKE

HJELMSLEV HERRED

Kirken er viet *S. Andreas*¹ og nævnes første gang 1263,² da biskop Tyge af Århus stævnedes Øm klostres abbed ved kirken. Omstændighederne bag dette møde lader formode, at klosteret dengang var ejer af kirken. Sandsynligheden taler for, at dette forhold bevarede middelalderen ud, hvilken antagelse støttes dels af en klokkeindskrift 1512 (s. 3170), dels af en præsteindberetning 1623¹, der nævner, at sognepræsten tidligere boede på klosteret. Ved reformationen er kirken da utvivlsomt overgået til kronen, hvilket ejerforhold dog først kan dokumenteres 1666.³ 1687⁴ blev kirken tilskødet Margrethe Krabbe som delvis dækning af fordringer efter hendes afdøde mand, geheimeråd, stiftamtmand Erik Rosenkrantz til Rosenholm (Randers amt). Hun afhændede den hurtigt⁵ til Århusborgmesteren Mikkel Mikkelsen Mallings (jfr.

Fruering, s. 2975), der 1693⁶ solgte den til sognets præst Jacob Jensen Muller. For de følgende år nævnes flere ejere (bl.a. Århusbispen Johan Braem, etatsråd Gothard Braem til Gjesinggård (Randers amt) og kgl. kommisær Tøger Vegerslev⁷), før kirken 1723⁸ indlemmedes i Skanderborg rytterdistrikt. Ved auktionen over ryttergodset 1767⁹ erhvervedes kirken af tre lokale selvejere, Cathrine Pedersdatter i Nygårde, Just Rasmussen i Vrold og Anders Dyhr i Ry. En præsteindberetning 1776¹⁰ meddeler, at ejerkredsen var udvidet til »alle Illerup gårdmænd, Alken beboere og Bjedstrup beboere, anden mænd i Siim og alle selvejere i Dover sogn«, svarende til en formulering ved syn 1832,¹¹ da kirkens ejer var »sognets beboere«. Den overgik til selveje 1. januar 1911.

En kilde er nævnt nedenfor.

Fig. 2. Kirkegårdens hovedindgang og kirken set fra syd. Til højre vestgavlen af det 1967 nedrevne ligkapel fra 1905. Fot. o. 1935 i Egnarkivet i Ry. - *The former entrance to the churchyard and the church seen from the south.*

Sagn. Som forklaring på kirkens navn berettes,¹ at en ridder med slægtsnavnet Hjelm en dag var kommet forbi, og en pløjende bonde havde indbudt ham til davre. Som tak havde ridderen forsvaret bonden mod syv fjender, der var dukket op, og dræbt dem. Paven idømte ridderen en bod, idet han skulle tiggte så meget jord sammen, at han kunne bygge en kirke. Ifølge DaFolkemSaml. beretter et andet sagn, at kirken blev bygget, hvor to dovne stude standsede, mens det i en variant hedder, at to stude, der ikke tidligere var i tøjr, bragte sten hid fra Illerups brøstfældige kirke.

Kirken ligger ensomt på en fladning i det højtliggende, i store drag bakkede landskab et par kilometer nord for landsbyen Svejstrup. Her boede præsten indtil 1970. Kirkens beliggenhed er ret central i det store sogn, hvori indgår de forlængst nedlagte sogne Illerup (s. 3181) og Boes (s. 3182). Indtil 1978 udgjorde Ry stationsby (s. 3183) sognets vestligste del. I ældre tid passerede landevejen mellem Silkeborg og Skanderborg nord om kirken på strækningen mellem Siim og Illerup (jfr. kortet s. 2880).¹²

Ved en udgravning 1987 er der umiddelbart vest for kirken fundet levn af en bebyggelse, der tilsyneladende er jævnaldrende med kirken, dvs. fra sidste halvdel af 1100rne.¹³

En *kilde* kaldet Hjelslev kilde eksisterede i ældre tid i nærheden af kirken¹⁴ og står måske i forbindelse med nedennævnte brønd.

Den rektangulære *kirkegård* må at dømme efter sin usædvanligt langstrakte form være *udvidet* i østlig retning; forøgelsen må have fundet sted før 1779 (fig. 39) og tør måske sættes i forbindelse med nedlæggelse af de to ovennævnte sogne. En mindre arealregulering gennemførtes 1891,¹⁵ da kirkegårdens nordre skel flyttedes ud til vejen.

Hegningen består på alle fire sider af cementafdækkede kløvestensmure, der mod nord må være samtidige med udvidelsen, og på de tre andre sider formentlig går tilbage til 1872.¹⁶ 1617,¹⁷ da muren nævnes første gang, bestod den af stengærde, hvor nedfaldne partier lejlighedsvis er blevet lagt op; 1858¹⁸ og i årene derefter ønskede

synet diget sat om. Der er tre *indgange*: Hovedadgangen, i sydsiden ud for våbenhuset, er udformet som køreport med jerntremmefløje op-hængte på tværstillede, murede piller; disse er hvidkalkede, granitafdækkede og samtidige med kirkens hovedrestauration 1966-68, da der også anlagdes parkeringsplads uden for porten. Desuden er der fodgængerlåger i vest (i flugt med våbenhusets sydfacade) og i nord (ud for korets østgavl); begge steder svarer fløjen til portens.

Siden indgangene omtales første gang 1619,¹⁷ synes deres antal og placering, hvad verdenshjørnerne angår, at have været som i dag. Hovedadgangen, der må have været en teglhængt, *muret fportal*¹⁹ med port og låge, blev 1758-59²⁰ fornyet ved murmester Anders Nielsen (jfr. s. 3145, note 23). 1836 nævnes piller, der ønskedes ændret 1846.¹⁸ Et par murede f-piller, hver med forsænket, hvidkalket felt og korsblending på frontsiden, ses på ældre fotografier (fig. 2), og er muligvis fra 1911.¹⁸ Det tilhørende stakitværk afløstes 1942 af en kunstfærdig smedjærnsudformning efter tegning²¹ af Karl Kristensen, Ry. Nordre låge, der fornyedes 1619,¹⁷ var dengang en *muret fportal*, hvori lå en *frist*. 1738²⁰ er sidste gang, en af ristene nævnes; øjensynlig fandtes de i alle tre indgange.

Bygninger på og ved kirkegården. Et ligkapel efter tegning af Foldager Andersen, Ry, er rejst ved vestre hegnsmur ved midten af 1960'erne og udvidet med toiletter m.v. 1972 og 1987. Dets hvidkalkede, teglhængte forgænger (fig. 2) var opført 1905¹⁸ uden for kirkegården, ved hovedporten, hvor en *fbrønd* og en kalkkule i den anledning skulle flyttes. En fbygning af kløvstensmurværk fandtes tidligere på portens modsatte side, og var antagelig identisk med materialhus med opholdsrum, som var på tale 1870.¹⁶ En ældre toiletbygning op ad hegnsmuren på kirkens nordside er 1988 omdannet til redskabsrum.

Arealets *beplantning* præges af store elme og kastanier langs hegnet i øst, nord og vest, vistnok delvis sat efter synets ønske 1893;¹⁵ desuden er der en allé af unge linde på kirkens sydside, og en tværgående allé går øst om koret til nor-

dre låge. Den første omtale af foranstaltninger på arealet er fra 1830,¹⁸ da jorden omkring kirken ønskedes oprenset i omtrent en meters bredde; en snes år senere skulle der reguleres og anlægges en gang omkring kirken foruden gange af tre alens bredde, bl.a. til port og låger. Ønsket blev gentaget 1854 og i de følgende år, da det siges, at tilstanden stadig er uordentlig. Synet skrev 1860, at kirkegården er fuld af græs og ukrudt og året efter, at den er usømmelig. Planering i medfør af Kirkesynsloven 1861 gennemførtes 1866.¹⁸ 1896¹⁵ foreslog synet plantet kastanier langs gangene. Urnegravene syd for kirken anlagt 1984 efter tegning af Gunver Vestergård, Hadsten.

Brolægning ved kirken etableredes 1907.¹⁶

BYGNING

Den relativt store kirke består af kor og skib, der formentlig er opført omkring midten af 1100'erne, og hvortil der i senmiddelalderen er føjet tårn og muligvis våbenhus. I samme periode er der i kor og skib indbygget hvælv. Orienteringen har en mindre afvigelse mod syd.²²

Bygningens oprindelige dele, kor og skib, er på flere måder ejendommelige. Først og fremmest er skibets størrelse bemærkelsesværdig, hvilket yder støtte til den traditionelle antagelse, at kirken i sin første tid havde en særlig status i herredet. Dernæst påkalder navnlig kormurenes ringe tykkelse (ca. 85 cm) sig opmærksomhed, ligesom kirkens byggemateriale er usædvanligt, idet jernal her optræder i en tilsyneladende dominerende udstrækning.

Koret, der er smallere end skibets udvendige bredde og tillige væsentlig lavere end dette, er udvendig kvadratisk; skibets længde er omkring 2,5 gange bredden.

Byggematerialet er som nævnt bemærkelsesværdigt, idet i hvert fald skibets taggavle er opført med lagvis henmurede horisonter af sten af jernal,²³ der er tildannet til kvaderlignende former (fig. 5). På vestgavlens inderside måles stenes højde til 10-13 cm, mens længden varierer mellem 17 og 46 cm, med en middelstørrelse omkring 25 cm. I murværket ses tillige mark-

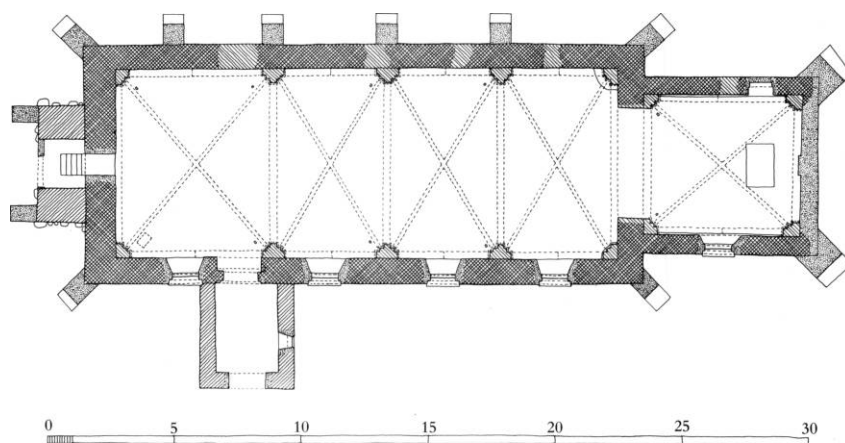

Fig. 3. Grundplan 1:300. Opmålt af Søren Gottfred Petersen 1985, tegnet af KdeFL 1988. - *Ground-plan 1:300.*

sten og enkelte blokke af kildekalk. Stenmateriale i murkernen her og ligeledes i det indre af østre taggavl er næsten udelukkende rå kamp. Fugernes udkvældende, meget lyse kalkmørtel, hvormed opmuringen er foregået, har været jævnt udglattet, og tilsyneladende har i hvert fald vestre taggavls østside desuden været pudset. På grund af overhvidtninger er det ikke muligt at fastslå materialet i de øvrige mure bortset fra, at bagmurene i skibets vestre ende ser ud til at være af marksten. En beskrivelse 1725²⁴ angiver »frodsten« som byggematerialet.

Døre og vinduer. Af skibets portaler er den nordre tilmuret, men spores indvendig, hvor den er 140 cm bred. Den søndre er i brug, men en del omdannet, således er indersidens vandrette overdækning af nyere dato. Indvendig måles bredden af det udvidede dørhul til 176 cm, mens den 209 cm høje, rundbuede åbning i facaden, hvor der er udført en (nyere?) fals, er 137 cm bred. Alle oprindelige vinduer er tilmurede eller forsvundne; ét spores udvendig på korets nordside og ét, muligvis to, i samme side af skibet. Her har de været rundbuede, indvendig ca. 150 cm høje og omkring 85 cm brede. Til trods for korets betragtelige størrelse har det kun haft ét vindue i hver langmur, mens der i hver side af skibet antagelig har siddet tre, måske fire. Det er også usikkert, om der har været et vindue i skibets vestgavl.

Tilføjelser og ændringer. I sidste halvdel af 1400rne og ind i det følgende århundrede blev kirken underkastet en omfattende ombygning, der bestod i indbygning af hvælv i såvel kor som skib (jfr. †kalkmalerier) samt tilføjelse af tårn og muligvis også våbenhus. Rækkefølgen af disse arbejder kan ikke fastslås.

De enkle krydshvælv i kor og skib er i alle fag af samme form, og deres indbygning er gennemført på den i Århus stift mest udbredte

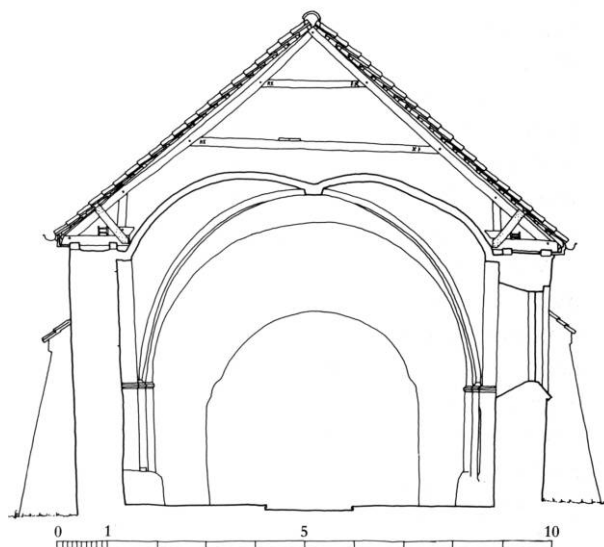

Fig. 4. Tværsnit i skibet set mod øst, 1:150. Opmålt af Søren Gottfred Petersen 1985, tegnet af KdeFL 1988. - *Cross-section of the nave to the east.*

måde, dvs. hvælvene bæres af falsede hjørne- og vægpiller, hvor vederlag angives med et fremkraget skifte. Dette er affaset både foroven og forneden. Skjold- og gjordbuer er en hel sten brede, mens halvstensribberne er retkantede. Det er utvivlsomt dørplaceringen, som har medført, at skibets vestligste fag er væsentlig større end de tre andre; i nævnte fags søndre kappe skimtes en tilmuret *lem*.²⁵ Udformningen af skibets østre hjørnepiller godtgør, at der her eksisterede *†sidealtre*, da hvælvarbejdet fandt sted.

Korbuens udvidelse til den nuværende størrelse er formentlig foregået samtidig med eller umiddelbart efter indbygningen af korets hvælv; buen er givet den størst mulige bredde, hvor vangerne flugter med hjørnepillerne i koret. Den sekundære behugning i begge korbuens sider i vederlagshøjde skyldes antagelig en *†*korbuebjælke eller et *†*korbuegitter; begge dele i øvrigt ukendte.

Tårnet ved skibets vestgavl er et af de såkaldte *styltetårne*, der er karakteristiske for Århus stift (jfr. bl.a. nabokirkerne i Skanderup, s. 2888 og Mesing, s. 3128). Det er opført af munkesten på en syld af rå kamp; facaderne, der krones med falsgesims er dog kraftigt reparererede eller fornyede. Sammenholdt med den store kirke er tårnets størrelse beskeden, omend det er højere end sædvanligt. Klokketårnet hviler på skibets gavlv og bæres desuden af de to svære murpiller samt den bue foroven på vestsiden, hvor med pillerne er forbundet. Den store arkade i vest er spidsbuet, mens buerne de fleste andre steder er runde.

Murværket er bedst bevaret på nordsiden, hvor det fladbuede, i sin tid antagelig falsede glamhul, taggavlens cirkelblænding og de brynde kamtakker formentlig er oprindelige; der er ét glamhul mod hvert verdenshjørne. Øverst i skibets taggavl ses den nu tilmurede, 60 cm brede åbning, der forbandt klokketårnet med kirkens loft.

Ved den første omtale 1715 karakteriseredes tårnet som brøstfældigt, og 1725¹⁹ ønskedes syd-sidens øverste del fornyet fra et par meter under glamhullet. Et syn 1813¹¹ konstaterede, at tårnet

var revnet og hældede noget mod vest. I de følgende år bemærkedes disse skavanker igen og igen, og 1820²⁶ mente man, at tårnet »vil ufejlbarlig engang nedstyrte«. Et syn 1855¹⁸ foreslog at bygge et nyt tårn, hvilket den kgl. bygningsinspektør C. G. F. Thielemann og senere hans efterfølger V. Th. Walther satte sig imod.²⁷ I øvrigt indgik tårnsagen i de samtidige, neden-nævnte overvejelser og foranstaltninger angående stabiliteten af navnlig skibets murværk. Efter synets ønske 1882¹⁸ lukkedes tårnarkadens vestside med en mur med en dør, der giver adgang til den antagelig samtidigt opsatte toløbs-trappe. Trappen, der fører op til klokkekammeret,²⁸ er overraskende fint udført med drejede balustre og profileret håndliste.

Det relativt lille *våbenhus* foran syddøren er måske resultatet af en større ombygning, som 1758-59²⁰ gennemførtes ved murmester Anders Nielsen. Det er opført overvejende af marksten under anvendelse af munkesten til hjørnerne og langsidernes falsgesimser; et vandret, 44 cm langt afsnit i begge gesimsers sydlige ende lader antage, at våbenhuset oprindeligt havde kamtakker eller en gavlkam. Den brede, lave døråbning, der idag er rundbuet, har været falsat udvendig, men er udvidet ved borthugning af

Fig. 5. Udsnit af murværket på østsiden af skibets vestre taggavl (s. 3151). KdeFL fot. 1988. - *Section of masonry on the east side of the west gable of the nave.*

Fig. 6. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1985. - *The church seen from the north-east.*

anslagsfremspring. 1805¹¹ og igen 1860¹⁸ ønskedes indsat »et lidet vindue«; den nuværende form er vist resultat af synets ønske 1883.¹⁵

Våbenhuset nævnes første gang 1616,¹⁷ da det kalkedes af Hans murmand fra Horsens, og beskrives 1725¹⁹ som tre fag langt, opført af mur og bindingsværk.

Reparationer og vedligeholdelse efter reformationen. Ved siden af de nævnte byggearbejder ved tårn og våbenhus har opmærksomheden i nyere tid navnlig været rettet imod den af hvælvtrykket forårsagede, svigtende stabilitet i korets og skibets mure, der som nævnt er relativt spinkle. Måske hænger den første omtale af bygningsarbejde sammen med denne situation, idet det 1616¹⁷ hedder, at »Hans murmand huggede de huller i murene, hvor bjælkerne blev indlagt«. Her er muligvis tale om (supplering af?) træk-bånd. Øjensynlig har korets gavlmur voldt problemer; den blev 1763-64²⁰ fornyet af Rasmus Pedersen fra Skanderborg, og 1803¹⁹ ønskede synet dens øvre del ommuret. Ind imellem omtales reparationer »på murværk« uden nærmere specifikation. Ved midten af forrige århundrede konstateredes en større udbugtning på skibets nordside, hvorfor der opmuredes to udvendige

støttestøtter, ligesom en af »strålerne« i det næst-vestligste hvælvfag skulle ophænges i tagværket. Også korgavlen, der var støttet med to piller, og hvis øvre del var af bindingsværk, blev repareret.

Sidst i 1850'erne og frem til 1862 afholdtes såvel ordinære som særlige syn, der påpegede mange skrøbeligheder i hvælv og mure og bl.a. konkluderede, at hvælvene måtte fornyes. De ovennævnte bygningsinspektører indblandedes i sagen, karakteriserede bygningen som vel vedligeholdt og modsatte sig drastiske tiltag. Walther fandt hvælvene »af en smuk form« og anførte, at de af synet foreslåede indgreb ville betyde »en ny kirke«. I stedet angav han de foranstaltninger, som derefter gennemførtes ved en »hovedreparation«. Opførelsen af de eksisterende, delvis diagonalstillede støttestøtter på kor, skib og tårn, indlæggelse af jerntrækbånd, forstærkninger af tagværket samt fornyelse af korgavlen²⁹ (hvor årstallet 1863 står med jerncifre).

Skibets sidste ankerbjælke udskiftedes 1888¹⁸ med et jernbånd. Ved en restaurering 1966-68 under tilsyn af Aksel Skov og Aage Kristensen fjernedes jernbåndene, hvorefter tagværket 1979 måtte yderligere forstærkes. Triumfbuens kva-

Fig. 7. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1985. - *The church seen from the south-east.*

derimiterende dekoration, der ses på fig. 8, er ikke omtalt i arkivalierne (jfr. s. 3156).

Gulvet nævnes første gang 1616,¹⁷ da det overalt blev ordnet af Hans murmand; tre år senere blev det i våbenhuset omlagt med indkøbte, brugte mursten. Øjensynlig har kirkens gulvmateriale i ældre tid været mursten, som tid efter anden har krævet omlægning og reparation. Ifølge synsprotokollens beskrivelse 1862 var da lagt fliser i koret, og 1906 ønskedes tilsvarende i våbenhuset, formentlig de sorte og hvide cementfliser, der før hovedrestaurationen 1966-68 lå overalt i kirken. Ved denne lejlighed afløstes cementfliserne af de eksisterende, gule teglfliser fra Sindal. I stolestaderne er der hvidskurede fyrregulve.

Vinduer. Kirkerummet er ensidigt belyst fra syd. De eksisterende, rundbuede åbninger, der udvendig er fælsede, indvendig smigede, synes at være et led i den ovennævnte, af V. Th. Walther 1862 foreskrevne hovedreparation. Spor i murværket på skibets sydfacade ved de tre østre vinduer røber eksistensen af ældre, endnu bredere, tilsyneladende rundbuede åbninger, der sandsynligvis er fremgået ved en række fornyelser i 1840'erne og 1850'erne.¹⁸

Vinduer omtales tidligst 1615,¹⁷ da en glarmester fra Skanderborg »ved bogstolen« udførte et nyt med »bly, glas, stænger og stifter«. Et vindue ved pulpituret nævnes 1715,¹⁹ og 1833¹⁸ fornyedes det i korets nordside.

Tagene omtales første gang 1615,¹⁷ da der lå bly på koret og på skibets nordside, og i øvrigt tegl. En synsbeskrivelse 1725¹⁹ angiver ikke bly på skibet. 1615 nævnes Jakob blytækker fra Ry, 1740-41²⁰ Caspar Petersen. Ved den omtalte hovedreparation 1862-63 ombyttedes korets blytag med tagsten. Efter fornyelser 1882¹⁸ og ved midten af 1950'erne står kirken i dag hængt med vingetegl på alle afsnit. Tagværkerne, der bærer præg af mange reparationer, suppleringer og forstærkninger, senest med svære jernkonstruktioner, indeholder en del ældre og genanvendte tømmerstykker af eg, navnlig i skibet. I koret er der to lag hanebånd.

Opvarmning ønskedes 1885¹⁸ tilvejebragt ved to patentovne, hvoraf den ene skulle placeres i skibets nordøstre hjørne, den anden i korets sydvestre. 1901¹⁵ blev en kappeovn opstillet i skibet. Ved midten af 1930'erne³⁰ installeredes dampvarmeværk i en kælder under skibets vestende, med nedgang fra tårnet, og en skorsten

Fig. 8. Indre set mod øst. Ældre fotografi i NM. - *Interior to the east.*

rejstes på tårnets østside. Elektrisk varme etableredes omkring 1950. Elektricitet indlagt 1922.

Kirken står i dag teglhængt og hvidkalket inde og ude og med rødmaledede sugfjæl. Våbenhusloftet er hvidmalet. Bortset fra stolestadernes fyrretræsgulve ligger der overalt gule teglfliser.

†KALKMALERIER

1939 fandt man på korbuen spor af en dekoration fra o. 1500 svarende til egnens almindelige. På korets nordvestre ribbe sås et sparremønster vekslende i rødt og sort, på nordre skjoldbue det vanlige ornament, rødmaledede rundbuer med prikker over buespidserne.

I forbindelse med nedtagningen af orgelpulpeturet 1967 fremkom på skibets vestvæg et velbevaret *indvielseskors* (fig. 11), en seksoddet stjerne på farvet baggrund (jfr. Beder s. 2291), indskrevet af tre koncentriske ringe. Nogle få kalkmalede rester på vestvæggens øvre del kan måske stamme fra endnu et indvielseskors, dog muligvis af anden type.

En marmoreret *kvaderdekoration* på korbuen, der ses på et ældre fot. (fig. 8), kan muligvis sættes i forbindelse med en tilsvarende *†udsmykning* fra 1805 i altertavlens topstykke (jfr. nedenfor). Senere i århundredet, måske o. 1854³¹ da kirken skulle males, har hele koret fået en overmaling med limfarve, vægge og hvælvrib-

Fig. 9. Indre set mod vest. Ældre fotografi i NM. - *Interior to the west.*

ber okkerbrune, hvælvkapperne, med stjerner, dybblå.³² Formodentlig fjernet o. 1917.³³

INVENTAR

Oversigt. Den tunge og næsten uforgængelige stenfont fra kirkens opførelsestid er her, som andetsteds, det eneste håndgribelige levn fra perioden før reformationen. Man har dog kendskab til et gotisk trøgelsekar og en tålklokke fra 1512 med indskrift over en abbed Søren, rimeligvis fra Øm kloster. Denne klokke blev 1747 omstøbt af en norsk klokkestøber, Jacob Rendler, der nævnte år i Århus fremstillede flere klokker til jyske kirker. Ved 1500mes slutning er inventaret blevet delvis suppleret: alterstager 1592, prædikestol med himmel 1594 samt tålskriftestol (eller herskabsstol), alt ifølge indskrifter og våbener skæn-

ket af slotsskriveren på Skanderborg Niels Jacobsen og hans hustru Margrete Christoffersdatter (Udsen), (jfr. tålsgravsten). Hertil desuden altertavlen, o. 1590, senere ændret flere gange og bl.a. forsynet med malerier af en lokal maler og lærer, N. Jensen i Boes, der 1880f. tillige har udført *malerier til tålpulpitur og korbue.

Alterbord, middelalderligt(?), muret af munkesten og pudset, i øvrigt skjult af panel. De omtrentlige mål er: ca. 80 cm højt over nuværende gulv, efter at bordet o. 1900 blev gjort fire tommer (10 cm) lavere;¹⁵ ca. 170 cm bredt og ca. 116 cm dybt.³⁴ I bagsiden indsat skuffer.

† *Sidealterborde,* se s. 3153.

Fig. 10. Træskåret $\dagger$ løvehoved fra en af altertavlens oprindelige storvinger (s. 3160). NE fot. 1985. - Carved $\dagger$ lion's head from one of the original wings of the altar piece.

Alterbordspanel (fig. 12), i renæssance, af fyr, delvis fornyet, men de ældste dele muligvis fra 1616,¹⁷ da der til paneler indkøbtes en tyltv savdeller (tolv savede brædder eller planker). Panelet, det opsattes af en snedker fra Århus, består

Fig. 11. $\dagger$ Indvielseskors på skibets vestvæg (s. 3156). E. Skov fot. 1967. - $\dagger$ Consecratory cross on the west wall of the nave.

af fire arkadefyldinger på forsiden og tre rektangulære, profilerede fyldinger på hver af kortsiderne. Arkaderne har riflede pilastre med profilkapitæler med indskårne småcirkler. De profilerede bueslag, ledsaget af dobbelte tandsnit, er dekoreret med dobbeltstreger og små reliefrubosser, i sviklerne er der treblade. Ved en restaurering 1939 fornyedes tre af forsidens fyldinger samt tandsnittene på kronlisten. Nordre kortside fik to nye rammestykker, ligesom der udførtes ny fodliste og bordplade. Atter istandsat 1968. 1939 konstateredes to farvelag: en nyere brunmaling og herunder en træimitation med brune fyldinger og rødbrune rammestykker, begge med et overtræk af mørkere lazurfarve. På listerne stafferet med blå- og hvidgråt. Nu gråmalet i tre nuancer samt lidt rød- og gulbrunt.

$\dagger$ Alterklæder. 1687³⁵ nævnes i inventariet et rødt alterklæde. 1739/40 blev klædet, af lærred, beskrevet som gammelt, hvidt og forslidt. 1743 forfærdigedes et nyt, for 19 rdl. 38 sk., af rødt plys kantet af sølvgaloner og midtpå et broderi med kongens kronede navnetræk og årstallet. Ved kongeskiftet 1766 indkøbtes for 13 rdl. et nyt, af rødt plys, ligeledes forsynet med det kongelige navn og krone.²⁰ 1832 forærede sognepræst C. Pingel og hustru¹⁵ både en $\dagger$ messehaigel og et $\dagger$ alterklæde, af mørkeblåt »manchester«¹⁸ (bomuldsfløj), der 1867 ønskedes erstattet af et nyt. Alterklæderne fra 1885 og 1918 var af rødt fløj.¹⁵

Altertavlen (fig. 12), fra o. 1590, er et enkelt snedkerarbejde, i renæssance, der i tidens løb har gennemgået flere ændringer, mest gennemgribende 1805 og 1878-80. Ved den første fornyedes topstykket delvis, ved den senere fik storstykket bl.a nye fløje, de nuværende malerier her og i topstykket udførtes, og der indsattes nye lærredsmalerier i midtfeltet. En restaurering 1939³⁶ med afdækning af forskellige stafferinger og årstal bidrager til opklaringen af ændringernes omfang og takt.

Tavlen tilhører en gruppe, hvis mest beslægtede arbejder hører hjemme i nabokirkerne Veng (s. 3233) og Tulstrup (Gjern hrd.)³⁷ Af tavlens oprindelige dele, af eg, er bevaret fodstyk-

Fig. 12. Altartavle fra o. 1590, ændret bl.a. 1878. Midtfeltets maleri af Kristus og Martha og Maria, fra 1880 (s. 3158). NE fot. 1985. - Altar-piece c. 1590, altered i.a. 1878. The painting on the central panel from 1880.

Fig. 13. Indre, set mod øst. NE fot. 1985. - *Interior to the east.*

kets rammeværk, de to glatte søjler med ring-baser og æggestavkapitæler, samt de brede ram-mestykker med oprindelig tredelte fyldinger bag søjlerne. Disse har flankeret midtbilledfel-tets brædder,³⁸ der nu er opsat på tavlen bagside. Endvidere er bevaret krongesimsen med frem-spring og dækliste, men af topstykket kun de to glatte småsøjler (undtagen kapitælerne) samt bagklædningen til trekantgavlen. To nu for-svundne, træskårne, 16 cm høje fløvemasker (fig. 10) har formodentlig oprindelig været an-bragt frontalt øverst på hver af fløstøveringerne ligesom på Tulstrup-tavlen, men er næppe skå-ret af samme hånd.

1803¹⁹ ønskede synet den »ringe« tavle efter-set, repareret og malet, hvilket øjensynligt er foretaget 1805 at dømme efter et stafferingsår i

topgavlen (jfr. ndf.). Topstykket, med de tre kvadratfelter, blev ved denne lejlighed i hoved-sagen fornyet, i fyr, muligvis rekonstrueret efter gamle rester og til dels svarende til Vengs. Tav-len nystafferedes, og i felterne maledes en kva-derornamentik. Det oprindelige nadvermaleri bibeholdtes tilsyneladende.

Efter en bygningsreparation 1834¹⁸ blev tavlen det følgende år malet og fik i alle felter indsat flørredsmalerier.

1878 forandredes tavlen igen. Storstykket fik ny dækliste med tandsnit, fløstøveringerne³⁹ aflø-stes af rektangulære fløje kronet af trækors, og i frisen opsattes rosetter. Endvidere hævedes fod-stykket, og der anbragtes en dækplade til en ny indskrift. Fyldingsfelterne fik symbolmalerier, og i midtfeltet indsattes et nyt flømaleri på lærred,

Fig. 14. Indre, set mod vest. NE fot. 1985. - *Interior to the west.*

der nogle år senere erstattedes af det nuværende (se nedenfor). - Ved restaureringen 1939 fjernes hovedparten af tilføjelserne fra 1878, dog ikke fløjene.

Stafferinger og malerier. Tavlen står nu med en staffering fra 1939, hovedsagelig grå og rødbrune farver og med sort baggrund for de samtidige, gyldne versalindskrifter. I topgavlen Jesumonogram, i fodfeltet: »Du gør dig bekymring og uro med mange ting« etc., en tekst der knytter sig til midtfeltets motiv: Jesus hos Martha og Maria, en kopi efter A. Dorph (jfr. bl.a. Mårslet s. 2268, nr. 1). Maleriet, 114,5x117 cm, udført i olie på lærred og 1939 indsat i ny ramme, er ifølge restaurator malet 1880 af en unævnt maler. - De spinkle, gyldne blomsterornamenter i fløjenes småfelter er måske rekon-

struktioner af den oprindelige stafferings »guldornamenter på rød bund«, afdækket i krongesimsens frise.

Ved restaureringen 1939 fandt man på nordre postamentfremspring en indskrift: »Alteret med Billede samt Prædikestol er malet 1878 af N. Jensen i Boes«⁴⁰ (jfr. *malerier på $\dagger$ pulpitur og over korbuen). I topstykkets frise står indskrifterne »Tro, Kærlighed, Haab«, der forklarer malerierne i fyldingsfelterne nedenunder: 1) Kors og bog, hvorpå alterkalk, 2) tornekrans, nagler, hjerte og roser, 3) anker lænet mod vedbendkranset søjle og foranstillet tavle. I fløjenes store fyldingsfelter er på blå baggrund malet hvide sløjfeophæng, i nord med lovens tavler, i syd med et anker og opslået bog, hvori læses: »Saa elskede Gud Verden« etc. De tilhørende, nu

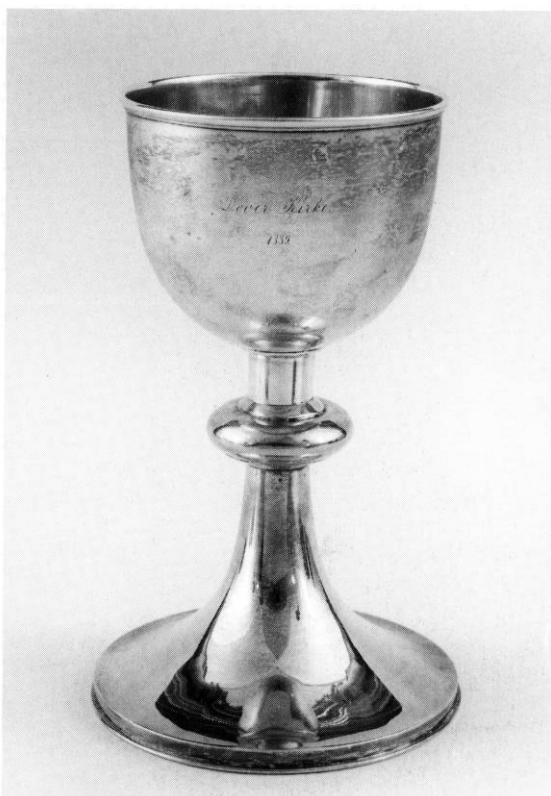

Fig. 15. †Alterkalk nr. 2, 1889 (s. 3162). NE fot. 1985. - †Chalice no. 2, 1889.

overmalede indskrifter i de nedre fyldingsfelter var henholdvis: »Loven ved Moses« og »Naa-den ved Jesus«. I topgavlen var malet et strålekranset øje. Rameværket var egetræsmalet med lidt forgyldning, indskrifterne gyldne på sort bund. På fodfeltets dæklade stod: »Eet er fornødent«, der referede til lærer Jensens †maleri med samme motiv som det nuværende, men udført efter et andet forlæg (jfr. fig. 8).

Om tavlens ældre historie⁴¹ kan i øvrigt oplyses: I storgesimsens frisefelter har været en indskrift med gulmalede skønskriftsbogstaver på sort bund: »Anno 1689 den 7. Decemb.«, formodentlig sognepræsten Peder Fabiansen Bredals dødsdato eller tiltrædelsesdatoen for Iver Johan Pedersen Bredal, den anden af hans søner, der efterfulgte ham i embedet.

Ved den ovenfor omtalte istandsættelse 1805 fik tavlen en lys blågrå bemaling, med uægte guld på enkelte lister. I topgavlen stod årstallet

med sort. I topstykkets kvadrattfelter var malet kvadre med lyse, gråblå lyssider og mørke, gråbrune skyggesider. 1835 blev tavlen genopmalet stort set uændret, dog revideredes topgavlens årstal til 1835. I alle fyldingsfelter opsattes †lærredsmalerier, således også i storfeltet. Ifølge regnskabet 1846-47 ønskede synet »lærredet, hvor Frelseren er afmalet«, fornyet, hvilket dog først kan konstateres foretaget 1851.¹⁸ Synsprotokollen 1862 angiver motivet som »den hellige nadver«, i udkelet træramme. 1878 fjernedes som ovenfor nævnt alle lærredsmalerier i forbindelse med den almindelige istandsættelse.

Altersølv. Alterkalk, 1987, udført af Bent Exner.

†Alterkalke. 1) Med tilhørende disk, tidligst omtalt i 1680ernes inventarier,⁴² o. 1860 gjort »større«. 1889 brændt sammen med præstegården.¹⁸ 2) (Fig. 15), 1889, 22,5 cm høj. Rund, glat fod og fladoval knop under lille cylinderled.

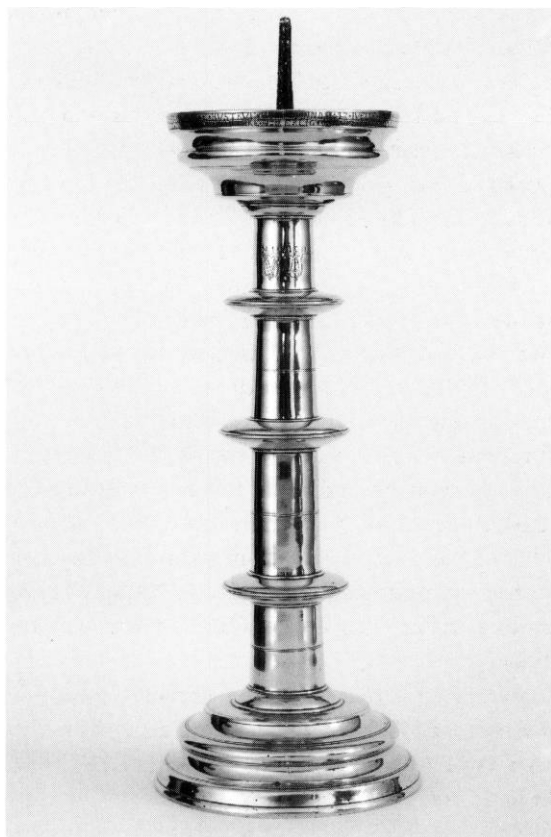

Fig. 16. †Alterstage, skænket 1592 (s. 3163). NE fot. 1985. - †Altar candlestick, donated 1592.

Stort, glat bæger med profileret mundingsrand. På bægerets ene side graveret skriveskrift: »Dover Kirke 1889«, på den anden et latinsk kors med trekløverformede korsarmsender. Under foden tre stempler: Københavns bymærke [18]89, gardeinens, Simon Groth, og et lille, ovalt, utydeligt mestermærke. Stjålet 1986.

Disk, samhørende med ovenstående *†*kalk, 1889, 18 cm i tv.m., glat og flad; på randen er graveret et cirkelkors, hvis fligede arme er flettet ind i hinanden. Under randen samme stempler som på *†*kalken.

Sygekalk, 1793, se Veng (s. 3236).

*†*Oblatæske, 1862, og to *†*alterkander, o. 1850¹⁸ og 1862,¹⁵ alle af sort porcelæn med guldkors og -kanter.

Alterstager, 1987, af messing med kugler af bjergkrystal, udført af Bent Exner.

*†*Alterstager (fig. 16), ifølge indskrift skænket 1592 (jfr. inventaroversigt), men formodentlig lidt ældre. De 50,5 cm høje, slanke stager, afløst malm, havde forholdsvis lave, profilerede fod- og lydeskåle og svagt konisk skaft bestående af fire led adskilt af tre flade led med spidsovalt tværsnit. Lysetorn af jern. På lydeskålens øverste profilerede var graveret en giverindskrift⁴³ med versaler i to linier, indledt med et H-lignende ornament: »Anno 1592 ivelle aften (juleaften) hafver Niels Iacobssen(!) wdi Nygaard slottskrifver paa Skanderborg⁴⁴ och hans kierre hvstrve / erlig och welbirdige(!) Margrete Christoffers daater skienckedt disse livsse stager thil Dofver kiercke Gvd och kierken(!) til ere«. På stagerens øverste skaftled var desuden graveret to asymmetriske våbener for giverne, det ene med tredobbelte V-streger, det andet med en klokke (slægten Udsen) som mærke (jfr. *†*skriftestol) og over hvert af dem de respektive givers initialer »NI« og »MCD«. Stagerne stjålet 1986.

*†*Syvarmet lysestage,⁴⁵ med graveret indskrift: »Minde fra Dbm. Lærer A. I. Meldgaard og Hustru 14/12 1902.« Svarende til Adslevs (s. 3116). Stjålet 1986.

En gammel, dansk *†*bibel, i folio, er nævnt 1687³⁵

Alterkors, 1987, af messing, udført af B. Exner.

Fig. 17. Gotisk *†*røgelsekar (s. 3163). Povl Jensen fot. 1938. - *Gothic †censer*.

*†*Røgelsekar (fig. 17), gotisk, af malm. Skålen halvkugleformet og glat, men midtdelt af spinkele rundstav. Ved randen tre sæt øskener til ophængning. Lågets overside var kraftigt deformeret enten under selve støbningen eller måske ved en brand.⁴⁶ Lidt tilbagetrukket fra lågranden var rester af en lille centralbygning med seks radiærtstillede kapeller (med facetterede tårnhætter?), grupperet omkring et højt, konisk spir afsluttet af et kors. I inventariet 1687³⁵ er røgelsekarret omtalt som et »ildkar«. 1938 var det anbragt i korets vægskab, men blev året efter monteret med jernstænger og ophængt ved korets sydvæg.⁴⁷ Senere forsvundet.

*†*Messehagler. Inventariet 1687³⁵ omtaler en karmoisinrød fløjlsmessehagel. 1739/40²⁰ var hagelen af rødt fløj med sølvkniplinger, men »gammel og bødet med en klud«. 1808¹¹ karakteriseredes den som »ringe og uanstændig«, 1827²⁶ som »aldeles usømmelig og ubrugbar«.

1832¹⁸ var en ny foræret (sammen med et falterklæde) af sognepræsten C. Pingel. 1855¹⁸ ønskedes en ny af rødt fløj, der 1862 var anskaffet, men allerede 1873 blev erstattet af en anden.¹⁵

Alterskranke, 1866-67,¹⁸ bestående af drejede balustre med ringled samt svær, rundet håndliste. Bredt, stofbetrukket knæfald. Opstillet i halvrund bue foran alteret. †*Alterskranke*. 1739²⁰ udførtes et »tralværk« foran alteret til »communicanterne«. ⁴⁸ Hertil anskaffedes »poster« (søjler) af egetræ og deller samt hængsler til to låger.⁴⁹ 1862¹⁵ blev det beskrevet som et knæfaldet med udskåret gitterværk, 10 tommer højt, knæfaldet 8 tommer bredt og betrukket med skind. Skranken strakte sig antagelig i en lige linie tværs over koret.⁵⁰

† *Bogstol*, nævnt 1615.¹⁷

Døbefont (fig. 18), romansk, af granit, kummen rødlig med sorte årer, foden grå med sorte korn. Ifølge Mackeprang (*Døbefonte* s. 234, 246-249) tilhørende de østjyske løvefontes klassiske type, henregnet til Låsby-Vinderslevgruppen og muligvis »af samme hånd« som fontene i Låsby (Gjern hrd.) og Yding (Voer hrd.).

Fig. 18. Romansk døbefont (s. 3164). NE fot. 1985. - *Romanesque font*.

Fig. 19. Dåbsfad ca. 1600-1625, nederlandsk arbejde af messing (s. 3164). NE fot. 1985. - *Brass baptismal dish c. 1600-1625, Netherlands work*.

Fonten er 86 cm høj, den velhuggede kumme, 81 cm i tv.m., har under et 9 cm bredt, glat mundingsbånd gruppens vanlige fremstilling i relief af to par modstillede løver, hvert par med fælles mandshoved, 21 cm højt og fremspringende ca. 9-10 cm. Øjnene er udstående, næsen lang og lige, over munden en smal moustache. Mankekrøllerne ender i lille spiral, og halen, der er stukket ind mellem benene og lagt op foran kroppen, breder sig herover ud med en dobbelt, bladformet haledusk. Mellem bagkroppene udfyldes tomrummet med en fransk lilje. Foden, af form som et terningkapitæl, har mod skaftet en dobbelt vulst, på sviklerne sidder mandshoveder svarende til kummens. På skjoldene er relieffer: 1) fugl med udbredt hale og løftede vinger, 2) liggende løve med bagudvendt hoved slikkende haleduskens blade, og 3-4) ens, symmetriske akantustræer med volutformede blade. Kummens ene løvepar har spor af kalk og sort bemaling, især ved mankekrøller og mellem forpoter. - 1883¹⁸ skulle fonten befries for maling.⁵¹ 1862¹⁵ var den opstillet i koret, muligvis under korbuen i nord, nu anbragt midt under buen.

Dåbsfad (fig. 19), fra 1600ernes 1. fjerdedel, nederlandsk arbejde, af messing, med drevne og

punslede ornamenter; 46 cm i tv. I bundfeltet ses spejderne Josua og Kaleb bærende vindrueklasen; alle detaljer er udpudsede ligesom indskriften omkring cirkelfeltet. På den 10 cm brede, lidt skrå fane er inderst stemplet en bort af småcirkler, og her udenfor er punslet en slyngget ranke med blade og opdrevne vindrueklaser. Fanens yderste rand, der på tilsvarende fader er ombukket, er her fladt udhamret, muligvis en sekundær øgning kendelig på bagsiden og måske foretaget i forbindelse med anbringelsen af øskener til ophængning. - Fadet er tidligst omtalt 1739.²⁰ 1808¹¹ ønskedes det rengjort. Anbragt på jernstativ i fonten.

Dåbskande, o. 1960, af messing, med støbte stjerner i relief. †*Dåbskande*, 1862,¹⁵ af tin.

Prædikestol og himmel (fig. 21), ifølge malet indskrift givet 1594 af slotsskriver på Skanderborg Niels Jacobsen, Nygård, og hans hustru Margrete Christoffersdatter Vesten af Søbygård (jfr. inventaroversigt). Et malet årstal 1643 angiver formodentlig nogle tilføjelser samt en stafpering.

Stolen, der svarer til Vengs (s. 3238), rimeligvis af samme mester, har fem fag, hvis høje, todelte storfelter flankeres af glatte søjler (muligvis fra 1643) med ringbaser og -kapitæler. Både frise og postament⁵² har på hjørnerne fremspring med profilerede smalfyldinger på alle tre sider. De hjørneknækkede rammestykker bag søjlerne er smykket med reliefskårne bladranker. I frisefelterne veksler et reliefskåret »vaffelornament« med et dobbelt akantusblad, og i postamentfelterne er profillisteindrammede felter, hvoraf to har plan, men ujævn forside, tre et »vaffelornament«. Den ujævne overside i de to felter skyldes sandsynligvis, at nogle heri udskårne våbener, hørende til malede indskrifter fra 1594, er fjernet for at give plads til et nyere stafferingsår, 1643 (jfr. nedenfor). I storfelternes øvre del indrammer slyngbåndprydede arkadenicher reliefskårne, naive figurer af Kristus på korset (fig. 20) flankeret af evangelisterne. Disse står frontalt på små, nøgne fødder, Markus, med hjelmlignende hue, og den langhårede Johannes med hovedet i profil; de holder alle en lille bog. I nichebaggrunden er ved Kristi sider

stregindskårne, slyngede ranker med prikker, og omkring Lukas' hoved ses flammestråler. I den nedre del af storfelterne er forskelligt skårne kartoucher med kvadratisk midtfelt. Stolen hviler på en bomkantet bærestolpe med fire kraftige, volutsvungne knægte, der støtter stolens profilerede gulvkryds. - Ved restaureringen 1939 fandt man på en af kapitælernes⁵³ overside indskårne versaler: »? R A«, formodentlig en snedkersignatur.

Den samtidige, syvkantede lydhimmel har »vaffelskårne« frisefelter og fremspring som stolens. Gesimsens tandsnits- og profillister⁵⁴ forkrøpper sig om fremspringene, hvorover der står småportaler med riflede pilastre, gennembrudt bue og trekantgavl. Mellem portalerne er store, trekantede topstykker kronet af drejede topspir på høj konsol. Himlens overside krones af syv svære, volutsvungne bøjler, endende i fantasidyrehoved, og samlet om midtstolpe med topspir (fig. 22). Lydhimlens underside har inden for en syvkantet ramme, dannet af pro-

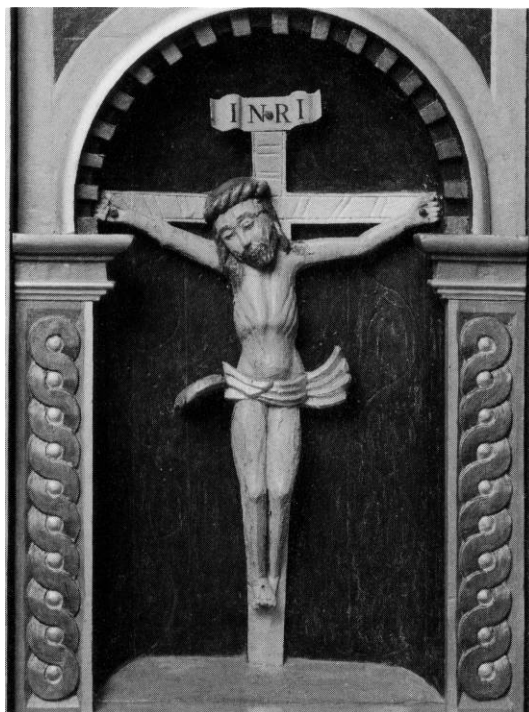

Fig. 20. Storfelt fra prædikestolen 1594, jfr. fig. 21 (s. 3165). NE fot. 1985. - Central panel of the pulpit 1594, cf. fig. 21.

Fig. 21. Prædikestol og himmel, formodentlig skænket 1594 af slotsskriver på Skanderborg Niels Jacobsen og hans hustru. Lydhimlens hængestykker tilføjet 1643 (s. 3165). NE fot. 1985. - *Pulpit and sounding-board, probably donated 1594 by the clerk at Skanderborg Castle, Niels Jacobsen and his wife. The pendent pieces of the sounding-board are from 1643.*

fillister, en udskåret, firdelt midtroset kranset af blade. I hvert af rosettens felter er skåret to pærer. Herunder er ophængt en stor due med udbredte vinger.

Det malede årstal 1643 på et af stolens postamentfelter angiver antagelig årstallet for nogle tilføjelser på lydhimlen, dels englehovederne (fig. 23) under fremspringene, dels de kartoucheformede hængestykker med roset, bosse og

småhjerter herimellem, begge dele ganske svarende til prædikestolsdetaljer i Blegind 1651 (s. 3057) og Tulstrup 1642 (s. 2374) og formentlig udført af snedker Johan Albretsen i Skanderborg.

Ved en restaurering fremkom enkelte spor af den oprindelige, partielle staffering: rødt og sort på nogle profillister og på lydhimlens topstykker rester af et gyldent Jesumonogram, »IHS«, omgivet af tre rosetter, på sort bund. I to af stolens postamentfelter blev der henholdsvis over og under det profilerede midtfelt afdækket en indskrift, formodentlig for giverne, malet med hvidgrå versaler på egetræt. I 2. felt fra øst: »Niels Iacobsen / 1594«, i 3. felt: »Mergrete Christoffers daater / ferne och merne« (dvs. fædrene og mødrene, underforstået våbener, se ovenfor).

I de ovennævnte to felter har de formodede skårne og malede $\dagger$ våbener måttet vige for en ny, gylden indskrift på sort bund: »Anno 1643« der knytter sig til den nuværende, velbevarede, og kun let istandsatte staffering: Søjlerne står gråhvide mod rammestykkernes sorte farve, der også danner baggrund for storfeltfigurene. Ranker og blade er grønmaled. Der er anvendt lidt guld og sølv samt en del rødbrunt på lister, søjleprydbælter (med gyldne ovalfelter) og omkring kartouchefelterne. I disse er malet tegnene til de respektive figurer ovenover. Regnet fra øst: 1) En forvansket Mattæusengel, overkroppen af en rødklædt, gestikulerende kvinde, uden vinger. 2) Markusløven, liggende, brunlig. 3) Gyldent Jesumonogram omgivet af stjerner. 4) Lukasoksen, liggende, brunsort. 5) Johannesønnen sort, med udbredte vinger. Baggrunden for tegnene er hvidgrå, for monogrammet sort. »Vaffelornamenterne« står rødbrune, grønne og med sølv. - Stolens brune bærestolpe har rødbrune cirkel- og ovalfelter, og på knægtens ydersider er med rødbrunt malet akantusblade med hvide kanter.

Lydhimlens staffering svarer til stolens. Oversidens bjælker er rødbrune, fantasi-hoveder grønstafferede. Undersiden er lysblå, med gyldne stjerner og mangefarvede rosetter. Den grå hængedue har guld og sort på vingerne.

Bagsiden af hængestykkerne er nymalet: rødtegnede englehoveder svarende til Fallings (s. 2731).

Ved restaureringen³³ 1939 fjernedes en overliggende egetræsmaling, med lidt forgyldning samt gråhvidt på søjlerne, udført af N.Jensen, Boes 1878 (jfr. altertavlen). I de ovenfor omtalte postamenter var malet »1643-1878« og i kartouchefelterne store, gyldne stjernerosetter. 1939 rykkedes stolen 1,5 m nærmere til triumfvæggen, trappen fik nyt jerngelænder, og himlen ophængtes i nye jernstænger.

Stolestader (jfr. fig. 8), o. 1803, suppleret 1847 og 1852-53. De plane gavle, af fyr, har rundbuet topstykke med fordybet felt, hvori reliefskåret senempireornament, stiliserede blade og bladvolutter med kvaster. Ryglænene har rektangulære fyldingsfelter, indgangspanellerne er prydet med riflede lister under profilgesimsen og mod midtgangen. I mandsstol nr. 2 mod øst regnet fra indgangen ses en indskåret indskrift med kursiv: »ANo(!) 1803. Michel Jensen Horn I Sveistrup.« Årstallet refererer antagelig til den »ordning« af *†*stolene, der omtales nedenfor. 1847¹⁸ havde »ejerne« (jfr. s. 3149) »af egen indskydelse« ladet 16 kvindestole nyopføre. 1851-53¹⁸ blev de øvrige stole, både på mands- og kvindesiden, indrettet på samme måde som de nye kvindestole og herefter egetræsmalet. 1862¹⁵ omfattede stoleværket i alt 18 mandfolkestole, hvoraf den øverste var indrettet til degnestol (jfr. nedenfor), og 21 fruentimmerstole. 1893 blev rygpanelerne lænet lidt tilbage ved hjælp af et skråbræt, der endnu ses. 1917 gjordes bænkesæderne bredere.¹⁵ Nu gråmalet, med hvide lister og ornament, på lysokker bund.

*†*Stoleværk er tidligst omtalt 1616, da en snedker fra Århus lavede paneler til kirken af entylt savdeller samt to skamler, der sattes ved kirkedøren.¹⁷ 1725¹⁹ var stolene »ganske brystfældige«, så 14 »skulle gøres af ny med sæde og opstandere«, men først 1740/41 blev stolene »forandret og indrettet«. 1758/59 reparerede Niels Schou stolene under pulpituret.²⁰ 1803¹⁹ bemærkedes, at fruentimmerstolene var uden »ryg eller rækværker at holde sig til, når man stod op i stolene eller ville rejse sig;« dette burde ændres.

Fig. 22. Lydhimmels top, jfr. fig. 21 (s. 3165). NE fot. 1985. - *Top of the sounding-board, cf fig. 21.*

Fig. 23. Englehoved fra lydhimmel, 1643, jfr. fig. 21 (s. 3166). NE fot. 1985. - *Angel's head from the sounding-board, 1643, cf fig. 21.*

Fig. 24. Degnestol, bygget af stoleværk fra 1800'ernes første halvdel (s. 3168). NE fot. 1985. - *Chair for the parish clerk, made from an early 19th century pew.*

†*Brudeskammel*. 1742/43²⁰ anskaffedes en »liden skammel for brudefolk at knæle på«.

Degnestol (fig. 24), indrettet 1862/63 mellem de øverste stolegavle i syd med anvendelse af fire ældre stolegavle og fyldingsdør, mod øst. Staffering som det øvrige stoleværk. †*Degnestolens* tidligere placering var som vanligt i koret.¹⁵

Armstol til præsten (fig. 27), 1840, af fyr, med træsæde, gennembrudt rygbræt med stave i den øvre del, dobbeltbøjle i den nedre; svungne armlæn. Mellem de to forreste ben står årstallets cifre friskårne, herunder er forsprossens underkant udskåret med dobbelte volutblade. Gråmalet. Før 1862¹⁵ opstillet i koret.

†*Skrifestol*, måske snarere en †*hershabsstol*, bar to udskårne, symmetriske våbenskjolde, omtalt og aftegnet 1771 af Søren Abildgaard. Mærkerne, der svarede til †alterstagernes, var på skjoldene ledsaget af henholdsvis versalerne »NI« og »MCD« for slotsskriver Niels Jacobsen og hans hustru Margrete Christoffersdatter (jfr. †gravsten).

Kirkekiste. 1687³⁵ omtales en gammel, jernbunden kiste uden lås.

Skab i korets nordvæg, af eg, 119x101,5x61 cm. Den nyere, panellerede forside har ramme-stykker og fodfelt med profilerede smalfyldinger samt aftrappet gesims med indskårne dobbeltstreger. Lågens store, rektangulære fylding udfyldes af profillisteindrammede dobbeltfelter; ny lås. Indvendig i skabet er et mindre og antagelig ældre *skab* (fig. 26), fra 1500'erne (?), af eg. Rammeværket, der er profileret mod lågen, er ved hjørnerne samlet ved hjælp af dyveler; 37 cm dybt. Lågen, der måler 27x27 cm, har midtpå et profilindrammet, forsænket felt med indstemplede rosetter. Omkring nøglehullet spor efter et hjerteformet låseblik, og ved hængslerne ses reparationer efter de ældre og større.

Det indre skab står i ubehandlet eg, vægpanelet med lågen hvidmalet.

Et *skab*, o. 1900, af fyr, hvidmalet, til opbevaring af messehagler, opstillet mod korets øst-væg bag alteret.

Fig. 25. Pengeblok, fra 1800'erne (s. 3169). NE fot. 1985. - *Alms post from the 19th century.*

Fig. 26. Skab fra 1500rne (?), i korets nordvæg (s. 3168). NE fot. 1985. - *Cupboard from the 16th century (?) in the north wall of the chancel.*

Pengeblok (fig. 25), måske den kirkeblok, der er nævnt 1862,¹⁹ af fyr, 78 cm høj, kasseliggende, med buede forhjørner, stående på to lave, drejede ben. I det flade låg, med profileret, udragende kant, er en fordybning med pengeglidse. På blokkens forside en låseplade. Indvendig findes hængslet en jernbeklædt træplade, med pengeslidse, der danner lukke for en pengekasse. - Ved blokkens bagside er en rundbuet plade kantet af rundstav. Herpå er med hvid kursiv på sort bund malet: »For værdige Trængende. Glemmer ikke at gjøre vel og at meddele; thi saadanne Offere behage Gud vel! Hebr. 13,16.« Blokken malet gråblå. Opstillet mod og delvis dækkende en stolegavl i nord, over for døren.

Pengebøsse (fig. 38), o. 1900, af metal, konisk, med vandrette profilstave. Det flade låg, fæstnet ved øsken, har aflang pengetragt. På hylde i degnestolen. †*Pengetavle* til ombæring i kirken var 1855¹⁸ ubrugelig; en ny tilsvarende eller en tavlepung ønskedes da anskaffet.

†*Vestpulpiturer*. 1) Tidligst omtalt 1715. 1725 manglede der fire stole her,¹⁹ og 1831²⁶ var trappen skrøbelig, hvorfor den 1854¹⁸ ønskedes istandsat. 1869-70¹⁵ nedrevet. 2) (Fig. 9), 1870¹⁶ med fyldingspanel, der havde gennemløbende frise- og fodfelter, samt fyldinger adskilt af drejede søjler. Pulpituret var ved midtgangen støttet af to og to stolper med enkle kapitæler; ved

nordvestvæggen opgang med gelænder på drejede balustre. I fyldingerne var **malerier*, i olie på lærred, 73x37 cm, af Kristus flankeret af de tolv apostle (efter Thorvaldsen), ifølge signatur på malerierne af Kristus og apostlen Andreas »Malet af Lærer Jensen i Boes 1888« (jfr. **altertavlemaleri*). Alle personer, iført hvide, gråskyggede kjortler og røde kapper, står på en græsklædt flade; mod den lave horisont ses bjerge under en blå himmel. Pulpituret nedtaget 1967. Malerierne nu i Ry egnshistoriske arkiv.

Orgel, 1971, med otte stemmer, to manualer og pedal, bygget af I. Starup & Søn, København. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Mixtur III. Brystværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2'; svelle. Pedal: Subbas 16'. Tegnet af Aage Kristensen. Opstillet i vest. †*Orgel* (fig. 9), o. 1915, med seks stemmer, oktavkoppel og svelle, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen.⁵⁶ På †pulpitur i vest.

Fig. 27. Armstol til præsten, 1840 (s. 3168). NE fot. 1985. - *The vicar's chair, 1840.*

Fig. 28. Kirkestævnetavle, o. 1900 (s. 3170). NE fot. 1985. - Notice-board for parish meetings, c. 1900.

**Maleri* (jfr. fig. 8), Opstandelsen, signeret: »Malet af Lærer Jensen i Boes 1880« (jfr. malerier i altertavlen og på $\dagger$ pulpituret). Olie på lærred, 122x91 cm. Kristus ses svævende, med udstrakte arme, over graven, hvis låg holdes af en engel. I forgrunden tre soldater, en liggende, sovende, en stående med spyd og yderst hovedet af en tredie. Tidligere hang maleriet over korbuen i en ramme, stafferet som et af prædikestolsfelterne. Nu i Ry egnshistoriske arkiv.

Salmenummertal, nye, af messing, ophængt på søm. En stor og tre mindre *salmenummertavler* (jfr. fig. 8), o. 1900, rektangulære trætavler listet i syv vandrette felter, til indskudsbrikker med tal, sorte på hvid bund. Nu ude af brug, i tårnets kælder.

Præsterækketavle, o. 1950, rektangulær, med tværriflet, forgyldt ramme og blå baggrund for skriftens hvide versaler. På våbenhusets østvæg.

Kirkestævnetavle (fig. 28), o. 1900, af fyr, 33x47,5 cm, med sortmalet fraktur på hvid bund: »I Dag holdes Kirkestævne.« På våbenhusets østvæg.

Tre ens *lysekroner* fra 1920'erne, af messing, barokkopier med facetteret hængeskive og skaft, seks flade lysearme, hver bærende to lys, samt seks øvre trompetblomster. Ophængt ved flerleddede stænger med messingkugler, i skibet.

Klokke (fig. 29-30), 1747, omstøbt i Århus af Jacob Rendler fra Kristiansand i Norge ifølge

kontrakt²⁰ af 28. september nævnte år,⁵⁷ af en $\dagger$ klokke fra 1507 eller 1512 (jfr. nedenfor).

Indskrift om halsen med reliefversaler: »Me fecit Iacob Rendler arh: soli deo gloria« (Jacob Rendler gjorde mig i Århus. Gud alene æren). Skriftbåndet ledsages foroven af en frise med bladranker, forneden af båndakantus med muslingeskaller. På korpus endnu en indskrift: »Stöpt(!) anno 1507. / Min mund er wiid(!) min tung(!) er lang / ieg kalder folck til kirkegang. / Anno 1747«. Indskriftens første linie står mellem to små, utydelige møntaftryk, en større afslutter indskriften. Over slagkanten er to og to sammenstillede lister. 74 cm i tv. - Den indledende linie er formodentlig en delvis gentagelse af den omstøbte $\dagger$ klokkes. Ifølge kontrakten med klokkestøberen⁵⁸ skulle den nye klokkes vægt være 1 skippund, 9 lispund og 3 pund. For støbningen samt »påsætning« af 103 bogstaver og tal skulle i alt betales 61 rdl. 14 mk. Rendler har 1747 støbt i alt seks klokker,⁵⁹ alle tilsyneladende i Århus latinskoles gård; heraf er tre bevaret.

$\dagger$ *Klokke*. Ifølge HofmFund. 1759⁶⁰ bar klokken i tårnet en indskrift: »Venerabilis abbas Severinus 1512« (den ærværdige abbed Søren 1512). Den omtalte nævnes 1508 som abbed i Øm kloster,⁶¹ hvorunder Dover kirke vistnok hørte (jfr. historik). Årstallet er muligvis det samme, som er overført til den 1747 omstøbte klokke, men fejllæst. Den gamle $\dagger$ klokke vejede ifølge klokkestøberkontrakten 1 skippund, 10 lispund og 6 pund.²⁰

Klokkestol, af eg, til én klokke, hver stolpe støttet af tre skråstivere over hinanden. I den øvre tværbjælke indskårne versaler: »NHSSv Anno 1814«. - 1836¹⁸ var tre skråstivere løse, og bjælken behøvede et anker.

GRAVMINDER

Epitaf (fig. 31), o. 1610, billedhuggerarbejde af sand- og kalksten, over sognepræst Anders Michelsen og hustru samt hans søn og efterfølger i embedet Niels Andersen Svejstrup⁶² og dennes to hustruer og børn.

De velhuggede indskrifter, med reliefversaler, der udfylder både top- og storfelt, lyder: »Her neden liger begrafven« Anders Michelsøn, for- dum præst til Dovr(!) og Veng sogne, †7. febr. 1596, og hustru Anne Thomisdater, †•16•. - »Her hvos(!) er oc begrafven« Niels Anderson, præst til samme kirker, †•16•, og hustru Anne Laversdater, †21. jan. 1610, »oc aflede med hinde x børnn, di v« (de fem): »Lavers Niels (sen), student i Kiøbenhafn begrafven, di fire: her Anders Niels (sen) i Vindi(n)g [dvs. sogne- præst i Vinding, Tyrsting herred], Doret, Anne oc Maren Nilsdater da levindis«. Desuden Kierst Povelsgater [Niels Andersens anden hustru] †•16•, og avlede med hende VI børn, de 2 da her begravne, »di 4: Lavers Nielsøn med 3 sine søskinde da lefver.« I postamentfeltet: »Symbolvm d. Nicolai Andreæ. Mat. 24« (hr. Niels Andersens motto) og en tilsyneladende versificeret gengivelse af Mat. 24,28 på græsk: Hvor ådslet er, der ville ørnene samle sig.⁶³

De indskriftfyldte stor- og topfelter, af ølandsk kalksten, i det 180 cm høje renæssanceepitaf er flankeret af henholdsvis kvindehermer og stående kvinde- og mandsfigur. I topgavlen ses Kristus som verdens hersker. Kvindehermernes (fig. 33) dragtskørter er under de krydsede arme foldet omkring et fantasidyrehoved, hvorunder er ophængt en kuglesnor med kvast; skafternes baggrund her trambuleret. På hovederne bærer kvinderne joniske kapitæler, der støtter en kraftig profilgesims, med glat frise. Hermeskafterne hviler på postamentfremspring, hvis forsider er prydet med løvehoved, siderne med bosser. Det forholdsvis spinkle, kartoucheformede hængestykke omfatter to små, nøgne kvindehermer og nederst et større diademhoved i relief. Topstykkets skrifttavle flankeres af ca. 50 cm høje figurer, en kvinde (mod øst) og en mand (fig. 32), der begge har mistet deres ene underarm med et formodet attribut. De har skulderlangt hår og er iført ret ens, fodlange dragter, med sløjfeknyttet bånd om livet, højt opkiltet over det ene ben, hvis fod for kvindens vedkommende er nøgen, mens manden bærer antikiserende fodbeklædning. Tavlen krones over en kraftig gesims af en tre-

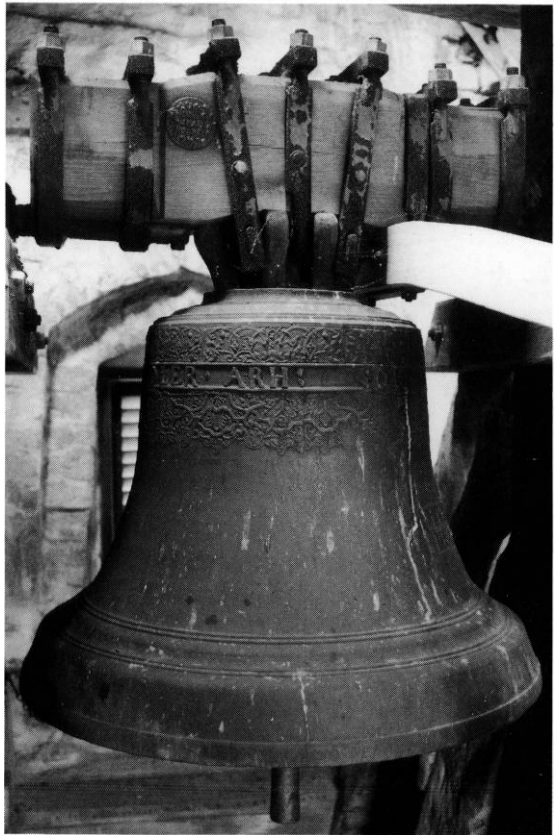

Fig. 29-30. Klokke, 1747, med udsnit af frise, støbt af Jacob Rendler fra Kristiansand i Norge (s. 3170). NE fot. 1985. - *Bell 1747, with section offrieze, cast by Jacob Rendler from Kristiansand in Norway.*

Fig. 31. Epitaf o. 1610, over sognepræst Anders Michelsen og hustru samt hans søn og efterfølger i embedet Niels Andersen Svejstrup og dennes to hustruer og børn (s. 3170). JFF fot. 1988. - Wall monument of sandstone, c. 1610, to the vicar Anders Michelsen, his son and successor Niels Andersen, Svejstrup, and their wives and children.

kantgavl med tungebort, hvorunder en relief-buste af den velsignende Kristus med den kronede verdenskugle.

Epitafiet, der er udført som billedhuggerarbejde i gotlandsk sandsten og som sådant ret sjældent forekommende i området, er formodentlig udført af en stenhugger, der har haft tilknytning til de af kongen iværksatte arbejder på Skanderborg slot.⁶⁴

1976 restaureredes epitafiet,⁶⁵ og de oprindelige farver retableredes. Gesimsens arkitrav og baggrund for hermerne står brune, frise og ornamentbunde sorte. Enkelte lister og figurene fremtræder med sandstensens grå farve, med guld på detaljer samt på indskrifterne. Lidt rødt ses i løvehovedernes mundvige.

Epitafiet hang 1887 (Uldall) på nordvæggen i koret, formodentlig i tilknytning til ÷gravkrypt her, hvor præsterne almindeligvis havde deres gravplads. Efter restaureringen flyttet til skibets nordvæg.

Gravsten. 1) 1605, over anonymt ægtepar. Stor, hvid kalksten, 194x100,5 cm, hvis næsten helt nedslidte indskrift har optaget hovedparten af stenens flade. Nu læses kun en del af et navn: Ras[mus(sen)], med reliefversaler. Stenens ramme er prydet af et attisk slyngbånd, afbrudt i hjørnerne af store cirkelfelter med evangelisttegnene⁶⁶ stående på skriftbånd, foroven Mattæusenglen og Johannesørnen, forneden Lukasoksen, på hvis skriftbånd læses » ... evan« [gelist], og løven med sit »S. Marcvs evan.«. Øverst på stenen et nedslidt relief af et englehed med udbredte vinger. I fodfeltet to symmetriske våbenskjolde over årstallet »1605« (fig. 37). I skjoldene er henholdsvis mandens sammenskrevne initialer »HR« (eller HRI?) og kvindens Jesumonogram, »IHS«, og oven på skjoldene står deres respektive initialer, hans næsten ulæselige »R IS«(?) og hendes »I S D«. - Stenen ligger nu på kirkegården, syd for skibet, men lå indtil o. 1874 i kirkens gulv, hvorfra den flyttedes til våbenhuset.⁶⁷ Fjernet herfra 1906¹⁸ (jfr. s. 3155).

2) (Fig. 36), o. 1625, halvfigursten over anonymt ægtepar. Meget nedslidt sten af hvidgrå kalksten, 204x132 cm, med ramme prydet af

Fig. 32-33. Detaljer fra epitaf, o. 1610, jfr. fig. 31 (s. 3171). NE fot. 1985. - Detail of the wall monument c. 1610, cf. fig. 31.

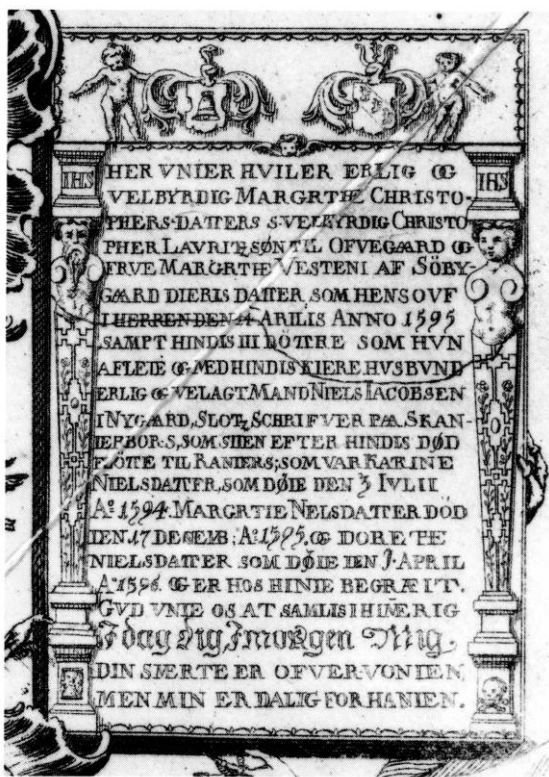

Fig. 34. †Gravsten o. 1600, over Margrete Christoffersdatter og hendes tre døtre, lagt af hendes ægtemand, slotsskriver på Skanderborg Niels Jacobsen. Efter tegning af Tycho de Hofman i stamtavle fra 1753 (s. 3174). - †Tombstone c. 1600, of Margrete Christophersdatter and her three daughters, laid by her husband, the clerk at Skanderborg Castle Niels Jacobsen. After a drawing by Tycho de Hofman in a family tree from 1753.

slyngbånd og i hjørnerne cirkler med evangelisterne siddende med deres tegn. På stenens øvre halvdel en fremstilling, i kraftigt relief, af et ægtepar under en trekloverformet tvillingbue,⁶⁸ der midtpå er støttet af et nu helt udslidt englehoved, til siderne af volutkonsoller. I midtsviklen ses muligvis en rest af et vinget timeglas. Ægteparret, der har ansigterne vendt lidt mod hinanden, holder hænderne samlet foran brystet, kvinden tillige måske omkring en bog. Hun bærer tætsluttende konehue, stiv, rund krave og foldet kappe. Ægtemanden har kraftigt, vifteformet fuldskæg, der rager ud over pibekraven, samt bredtfoldet kappe. Skriftfeltet herunder er helt udslidt. I fodfeltet ses yderst til hver side et skjold. Placering som nr. 1.

†Gravsten (fig. 34), o. 1600, over Margrethe Christophersdatter, datter af s(alig) Christopher Lavritzson til Ofvergaard og fru Margrethe Vesteni af Søbygaard, †14. apr. 1595, samt hendes tre døtre, som hun avlede med sin kære husbond Niels Jacobsen i Nygaard, slotsskriver på Skanderborg (jfr. inventaroversigt), »som siden efter hindis død fløtte til Randers«. ⁶⁹ Døtrene var Katrine Nielsdatter, †3. juli 1594, Margrethe Nielsdatter, †17. dec. 1595 og Dorethe Nielsdatter, †1. apr. 1596, »og er hos hinde begrafit«. - Indskriften ⁷⁰ afsluttes med: »Gvd vnde os at samlis i him(m)erig. I Dag dig, I morgen mig. Din smerte er ofver-vonden, men min er da[g]-lig for handen«.

Gravstenen, der er aftegnet af Tycho de Hofman og gengivet på en stamtavle fra 1753 over Peder Lasson,⁷¹ har været en fornem renæssancesten, formentlig udført i et Århusværksted: Rektangulær, med en lang indskrift med reliefversaler,⁷² flankeret af slanke hermepilastre, henholdsvis en mands- og en kvindeherme, begge nøgne. Skafterne var prydet med beslagværk, og på postamenterne sås henholdsvis et diademhoved og et kranium. Kapitælerne, med Jesumonogrammet »IHS«, bar et øvre felt med afdødes fædre og mødre våbener, Udsen og Vesteni, begge støttet af en putto. Feltet var indrammet af en tungebort og havde på den nedre rammelinie midtfor et lille englehoved.

Ifølge stamtavlen lå stenen o. 1750 »midt udi Altergulvet«, dvs. i koret, hvor Søren Abildgaard afskrev den 1771. Ifølge Uldall 1887 stod halvdelen af stenen⁷³ da ved kirkegårdsdiget, men synes nu forsvundet.

†Gravstensfragmenter, ⁷⁴ hvoraf et med årstallet 1731, et andet med et barne- eller englehoved, er 1973 fundet mellem syldstenene ved nedbrydningen af en avlsbygning til Boes Søgård.

†Gravtræer eller †gravrammer er omtalt i nogle få kirkeregnskaber fra 1739-67,²⁰ hvor betaling for retten til at lægge et træ over en afdød er ført til indtægt. 1) 1739/40. Sal. Simon Sørensen af Siim; 64 sk. 2) 1739/40. Jacob Jacobsens barn af Fiirgaard (Firgårde); 32 sk. 3) 1740/41. Christen Jensens barn; 16 sk. 4) 1741/42. En dreng. Træet lagt af Ole Skov af Illerup; 48 sk. 5) 1742/43.

Fra Søren Sørensens kone af Firegaard for klok-
keringning] og ligtræ; 80 sk. 6) 1742/43. Af
Jens Knudsen af Hemstock for en ramme over
hans kone; 64 sk. 7) 1742/43. Jørgen Pedersen af
Bistrup (Bjedstrup); 64 sk. 8) 1742/43. Klokke
[ringning] og ligtræ over Rasmus Andersen af
Siim; 80 sk. 9) 1742/43. Anders Pedersen af
Sveistrup; 64 sk. 10) 1743/44. Sal. Rasmus Ras-
mussen af Svejstrup; 32 sk. 11) 1743/44. Jacob
Jacobsens kone af Firgaarde; 64 sk. 12) 1744/45.
Klokkringning, muligvis over Jørgen Søren-
sen; 64 sk. 13) 1745/46. Ligramme over Knud
Nielsens kone af Bistrup; 48 sk. 14) 1746/47. Et
barn; 32 sk. 15-16) 1749/50. To ligtræer, som
enken Anna Lauritzdatter af Boes indlagde på
kirkegården; 1 rdl. 17) 1750/51. Sal. Jens Knud-
sen i Hemstok; 64 sk. 18) 1754/55. Et barn. Jør-
gen Jensen i Baast (Boes?) betalte 32 sk. 19)
1755/56. Søren Jørgensen af Jellerup (Ille-
rup); 64 sk. 20-21) 1757. Et ligtræ over Rasmus

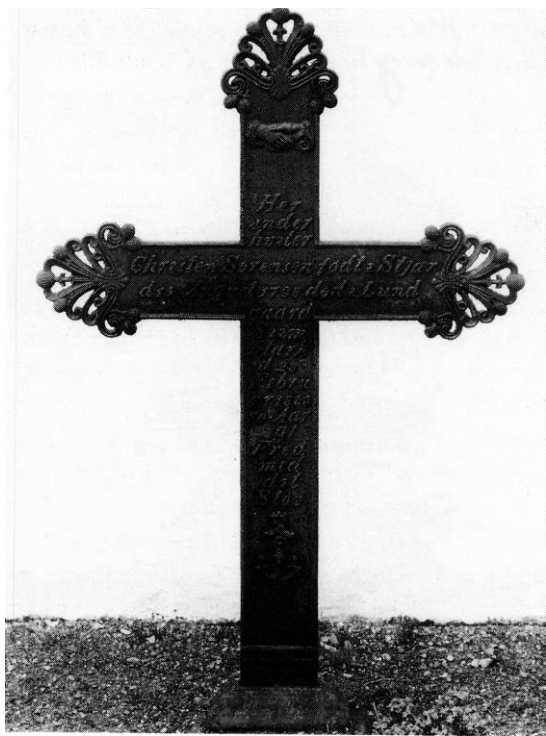

Fig. 35. Støbejernskors nr. 3, over Christen Sørensen, †1868. Udført af »Møller & Jochumsen, Horsens« (s. 3176). NE fot. 1985. - *Cross of cast iron, to Ch. Sørensen, †1868. Cast by Møller & Jochumsen, Horsens.*

Fig. 36. Udsnit af gravsten nr. 2, o. 1625, over anonymt ægtepar (s. 3173). NE fot. 1985. - *Detail of tombstone no. 2, c. 1625, for the grave of an anonymous married couple.*

Fig. 37. Fodfelt fra gravsten nr. 1, 1605, over anonymt ægtepar (s. 3173). NE fot. 1985. - *Detail below of tombstone no. 1, 1605, for the grave of an anonymous married couple.*

Jensens datter af Sveistrup og et ditto over Peder Jensens kone; 1 rdl. 64 sk.

*Kirkegårdsmonumenter. Støbejernskors.*⁷⁵ 1) O. 1838, over Iohan Henrik Petersen, sognepræst til Dover og Wenge menigheder, f. i Aarhus 21. juni 1752, d. i Sveistrup 24. juli 1838. Relief-indskrift på tværmuren, der yderst er smykket med akantusbladknop. Korsarmene afsluttes af konkave vinkelspidser, på den øvre en sommerfugl. Nederst på korsstammen står: »Støbt af Stallknecht, Horsens«. 123 cm højt. Ved kirkegårdens østmur.

2) O. 1864, over gårdmand Iacob Jensen, *18. marts 1814, †26. marts 1864 i Siim. Indskrift med reliefversaler. Brede, trekløverformede korsarmsender, den øvre prydet af sommerfugl, stammen med stjerne og nederst lille anker. På

bagsiden sammenlagte hænder. 93,5 cm overstensokkel. På gitterindhegnet gravsted vest for kirken.

3) (Fig. 35), o. 1868, over Christen Sørensen, f. i Stjær 15. aug. 1798, d. i Lundgaard, Siim Mark 23. feb. 1868, 70 år gi. Indskrift med reliefkursiv. Korsarmene ender i gennembrudte, stiliserede kaprifolieblomster med frøkapsler. Øverst på korsstammen sammenlagte hænder, forneden et anker. 130,5 cm højt incl. den pro-

filerede sokkel, der foroven bærer maskinfabrikens navn, med blokbogstaver: »Møller & Jochumsen. Horsens.« Ved skibets nordmur.

4) Uden indskrift, men svarende til bl.a. Beder (s. 2301) og Tunø (s. 2403, nr. 3) fra 1800rnes midte. Korsarmenes rudespidser er prydet med stjerner, på den øvre arm desuden en sommerfugl, på stammen sammenlagte hænder og krydsende, nedadvendte fakler. 97 cm overstensokkel. Øst for kirken.

KILDER OG HENVISNINGER

LA Vib. Præstearkiv: Rgsk.prot. for Dover kirke 1865-1938 (C KRB). - *Ved embedet:* Synsprot. for Dover kirke 1862ff. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Skanderborg amt i almindelighed s. 2874 og forkortelser s. 2875.

NM2: Håndskrift: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker IV, 1887, s. 243-245. - *Præsteindb.* 1890. Indberetninger ved Povl Jensen 1938 (inventar), Chr. Axel Jensen 1939 (inventar og gravminder), M. Mackeprang 1939 (†kalkmalerier), Georg N. Kristiansen 1939 (altertavle og prædikestol), Vitus Nielsen 1976 (epitaf), Vibeke Michelsen og Jens-Jørgen Frimand 1987 (inventar og gravminder). - Udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM2.

Notebøger. *NM2:* S. Abildgaard IX, 1771, s. 28-29 (†skriftestol, †gravsten), C. M. Smidt CXXI, o. 1925, s. 6-7 (bygning og †alterstager).

Tegninger og opmålinger. *NM2:* Skitse af døbefont ved J. Vilh. Petersen 1875. - Gnideaftryk afmærke på søjlekapitel og kalker af indskrifter på altertavle og prædikestol ved Georg N. Kristiansen 1939. - Plan og snit af kirken ved Karl Kristensen 1949, ved Aksel Skov og Aage Kristensen 1966 og Søren Gottfred Petersen 1982. *Kgl. Bygningsinsp. Århus:* Korrespondance og tegninger vedr. sager 1922-88. *Egnsarkivet i Ry:* Ældre fotografier.

Litteratur: Chr. Heilskov: Hjelmslev Herred. Dover Sogn. ÅrbÅrhSt. XXVIII, 1935, s. 1-52, kirken s. 40-44. MeddÅrhSt. 1968, s. 51-53 (hovedrestaureering, svarer til ØJyHjemst. XXXIV, 1969, s. 139-41; 1972, s. 61 (orgel); 1978, s. 79-81 (restaureering af epitaf) og 1979, s. 67 (forstærkning af tagværk).

Historisk indledning ved Lars Bisgaard, beskrivelse af kirkegård og bygning ved Kjeld de Fine Licht, †kalkmalerier, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen. Engelsk oversættelse ved Jean Olsen. Redaktionen afsluttet 1989.

¹ *Præsteindb.* til Ole Worm, s. 56-57; *DaAtlas*, s. 196.

² *Øm Klosters Krønike* ved Jørgen Olrik, ÅrbÅrhSt. XXV, 1932, s. 118, jfr. N. Skyum-Nielsen: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, 1971, s. 183ff. O. Nielsen: *Herredskirker i Danmark*, *KirkehistSaml.* 2. rk, III, 1864-66, s. 829-38, og senere bl.a. Heilskov 1935, s. 6, tager denne begivenhed som udgangspunkt for at give kirken betegnelsen herredskirke, jfr. *Kult-HistLeks.* IV, s. 375 og *Danske domme 1375-1662*. *De private domssamlinger I*, ved E. Reitzel-Nielsen, 1978, s. 118.

³ RA. *DaKanc.* Fortegnelser og div. dok. vedr. kirker og sognekald 1630-1702.

⁴ *Kronens Skøder II*, 627.

⁵ Der er usikkerhed om overdragelsestidspunktet: *LA Vib. Århus bispearkiv.* Kirker solgt på auktion 1691-1711 (C 3. 1149) siger før 1688, mens *LA Vib. Århus bispearkiv.* Adkomster på jura patronatus 1615-1712 (C 3. 1152) angiver året 1693.

⁶ *LA Vib. Landstingets skøde- og panteprot.* 1693-94, fol. 394 (B 24. 658).

⁷ *LA Vib. Landstingets skøde- og panteprot.* 1698-99, fol. 16 (B 24. 664), 1711-17, fol. 327 (B 24. 672), jfr. Heilskov 1935, s. 7.

⁸ *Kronens Skøder IV*, 620-21. Kontrakt 1723, skøde 1726. Sælgeren er stedets sognepræst Jacob Jensen Muller.

⁹ *LA Vib. Skbg. rytterdistrikt 1717-67.* Jordebogs-ekstrakter og arkivalier vedr. ændringer af godsets omfang 1719-69 (G Ryt. 8. 9) samt Landstingets skøde- og panteprot. 1768, fol. 207 (B 24. 701).

¹⁰ *LA Vib. Århus bispearkiv.* Kirkernes jura patronatus 1756-88 (C 3. 1154).

¹¹ *LA Vib. Provstearkiver.* Hjelmslev hrd. Synsprot. 1803-12 (C 30 F. 2).

¹² Chr. Heilskov: *Fordums Landeveje og Rejseliv i Aarhus Amt.* ÅrbÅrhSt. VI, 1913, s. 26-27.

¹³ Arkæologiske udgravninger i Danmark 1987, 1988, s. 167. Jfr. alment Niels-Knud Liebgott: Dansk middelalderarkæologi, 1989, s. 15-26.

¹⁴ August F. Schmidt: Helligkilder i Aarhus Amt. ÅrbÅrhSt. XIX, 1926, s. 12; Svane: Helligkilder, s. 228.

¹⁵ Synsprot. 1862ff.

¹⁶ Rgsk.prot. 1865-1938.

¹⁷ RA. Rtk. 6 års kirkerensk. ... 1620 (B 184 e).

¹⁸ LA Vib. Provstearkiver. Hjelmslev-Gern hrdr. Synsprot. 1826-1915 (C 32. 2 og 3).

¹⁹ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C 3. 1166-76).

²⁰ RA. Rtk. Rgsk. 1660-ca. 1848. Skbg. rytterdistrikts rgsk. for kirker i Skbg. amt 1739-67.

²¹ Egnsarkivet i Ry.

²² Abrahamsen: Orientering, s. 56: 2°.

²³ Statsgeolog Leif Banke Rasmussen, Danmarks Geologiske Undersøgelse, har for redaktionen venligst på DGUs geokemiske laboratorium ladet foretage en analyse af prøver fra sten i skibets vestre taggavl og meddeler, at indholdet bestod af 90,4% uopløselig rest + kiseltsyre (SiO₂) og 5,95% jernoxider (Fe₂O₃). Der er tale om almindelig (jern)al, dvs. sandskorn kittet sammen af brunjernsten (limonit).

Inden for sognets (ældre) grænse forekommer betydelige mængder jernal bl.a. på arealerne over skråningen øst for Ry kirke.

²⁴ Note 19 og C. M. Smidt o. 1925: Al og frådsten.

²⁵ Hvalvenes overside er dækket af isoleringsmåtter.

²⁶ LA Vib. Provstearkiver. Århus amts sdr. provsti. Synsprot. 1817-54 (C 301. 2).

²⁷ LA Vib. Bygningsinsp. Århus. Forskellige kirker 1850-1905 (B 239. 120).

²⁸ Chr. Heilskov 1935, s. 41, læser »ATK« og derunder »IOYU(?)« »øverst inde i Taarnet«.

²⁹ Noterne 15, 18 og 27. N. E. Mikkelsen: En murer-mester fra Skanderborgene i forrige århundrede. ØJyHjemst. XXVI, 1961, s. 86, nævner, at Christen Andreasen bl.a. arbejdede på Dover kirke.

³⁰ Kgl. bygningsinsp. Århus.

³¹ Også 1901 omtales en maling af korets vægge (note 18).

³² Farverne omtalt i byggemødereferater apr. og okt. 1967, NM2.

³³ Jfr. brev af 26. juni 1917 fra konservator Kr. Due til NM2.

³⁴ I synsprotokollen 1862 angives bordets mål: 1 alen 18 tommer højt (116 cm), 3 alen bredt (188 cm) og 1 alen 18 tommer dybt (116 cm).

³⁵ LA Vib. Århus bispearkiv: Hjelmslevs herredsbog 1687 (C 3. 1105).

³⁶ Bag på altertavlen versalindskrift: »Altertavle og prædikestol er aar 1939 istandsat ved G. N. K.«

³⁷ Bl.a. Ølsted (s. 1729), Brabrand (s. 1526) og Ovsted (Voer hrd.). Jfr. Peter Bang Termansen: Fra Museets kirkelige Afdeling, i ÅrbGIBy. 1939 og 1940, s.9f.,

især s. 13f., med illustrationer bl.a. af Tulstrup-tavlen og dens løvehoved.

³⁸ Feltet måler 127x125 cm. Ifølge restaurator var alle farver affrenset. På bagsiden ses indskårne versaler: »IH[S] SPA - 1654« og »IAN: THEOCARIO TRA /NIC(?)«, måske som foreslået af Erik Skov, NM2, en latinisering af navnet Jens Tøgersen, en degn.

³⁹ De to løvemasker fra storvingerne anbragtes på frisers fremspring, jfr. fot. i NM2. 1939 påsømedes de tavlens bagside, hvorfra de blev stjålet 1986. - Måske stammede løvehovedernes staffering (indb. 1987), hvidmaling med lidt forgyldning, fra 1878.

⁴⁰ Ifølge Heilskov s. 51 lærer i Boes 1866-99. I øvrigt virksom på egnen som maler, se bl.a. Fruering s. 2990 og Hørning s. 3085.

⁴¹ Kalker i NM2 af de forskellige, afdækkede indskrifter.

⁴² RA. Rtk. Rgsk. 1660-ca. 1848. Århus stifts kirkers rgsk. 1680-94.

⁴³ Indskrifterne på de to stager næsten ens. Afvigelse fra den gengivne indskrift er: »Iacobsen ... welbyrdige ... kiercken«.

⁴⁴ Ifølge KancBrevb. 25. juni 1593, til NJ, der en tid har været skriver på Skbg. slot og nu har fæstet kronens gård Nygaard i Dover sogn.

⁴⁵ Ifølge synsprotokollen 1862f. var skænket to ens lysestager.

⁴⁶ Karret kan måske have været opbevaret i præstegården, der brændte 1889.

⁴⁷ Indb. ved Povl Jensen samt korrespondance 1939 med Georg N. Kristiansen, i NM2.

Fig. 38. Pengebøsse, o. 1900 (s. 3169). - Moneybox, c. 1900.

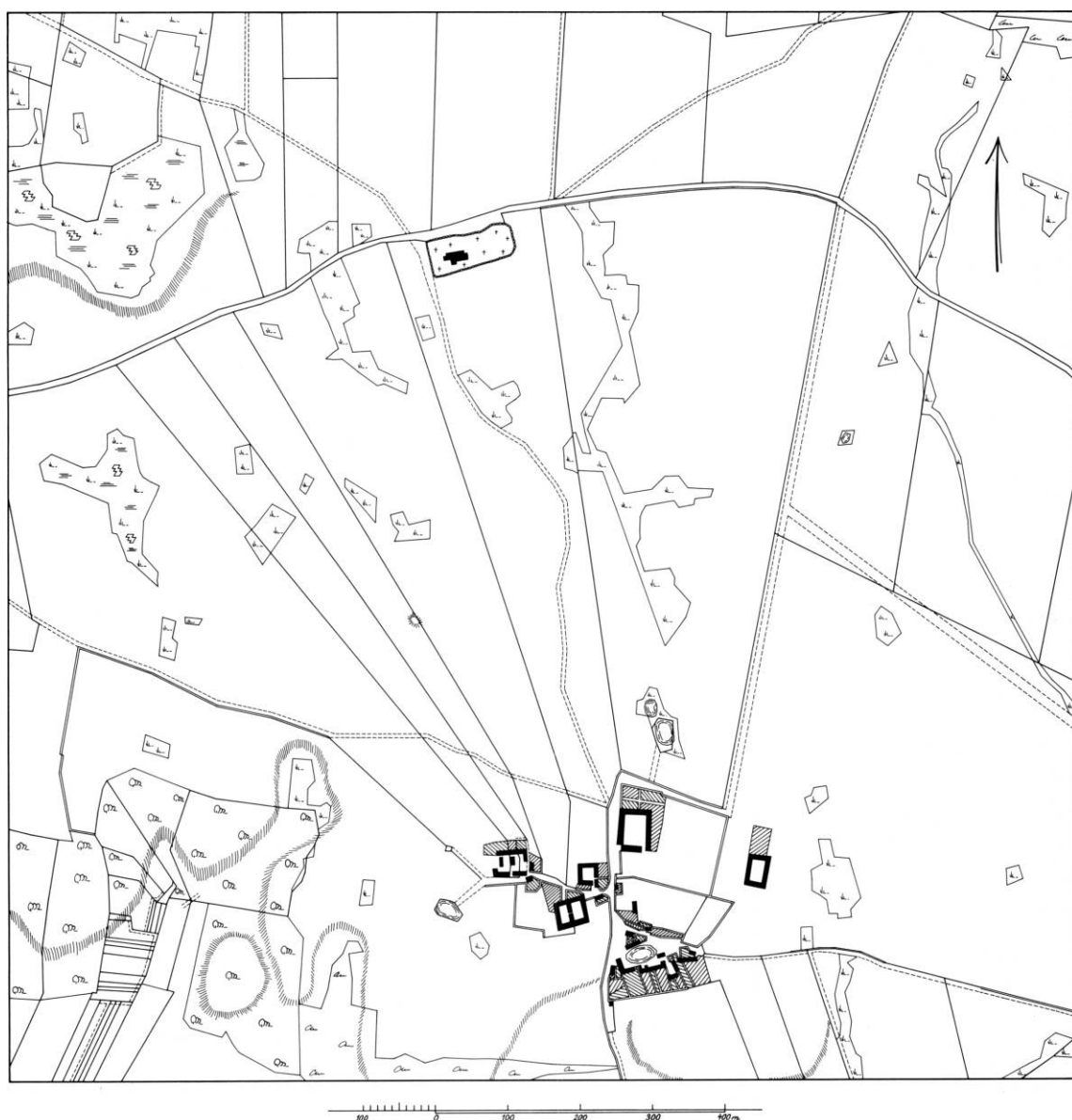

Fig. 39. Svejstrup 1:10000. Dover kirke ligger for sig selv ved den daværende landevej mellem Silkeborg og Skanderborg, nord for Svejstrup, hvis største gård dengang var præstegården. Målt 1779 af J. D. Wesenberg. I kortets nordvestre hjørne er medtegnet et udsnit af jordene under Firgårde, målt 1817 af B. Madsen. Kopieret 1988 af J. Wichmann. - *Map of the village 1779.*

⁴⁸ LA Vib. Århus bispearkiv. Rgsk. for rytterdistrikternes kirker 1716-23 (C 3. 2439).

⁴⁹ LA Vib. Skbg. rytterdistrikt 1717-67. Synsforretn. m.m. 1721-60 (G Ryt. 8.9).

⁵⁰ 1803 (note 19) ønskedes både det nordre og søndre stykke af knæfaldet fastgjort, 1819 (note 26) var gelænderet løst.

⁵¹ 1893 ønskede synet vandet i fonten udtømt og ste-

nen rensset, og det blev forbudt for eftertiden at hælde vand i stenfonten (note 18).

⁵² Ifølge restaurator var der ikke spor efter hængeornamenter under postamentet.

⁵³ På søjlen nærmest muren.

⁵⁴ Delvis fornyet 1939 efter spor; i øvrigt svarende til stolens.

⁵⁵ I kirkeregnskaberne er omtalt ældre reparationer:

1828 (note 26) var »overdelen« af stolen »forrådnet«, men istandsat det følgende år. 1839 (note 18) var en liste og nogle sirater løse, men afhjulpet året efter. 1939 blev stolen sænket 25 cm og bærende jerndragere indmuret i væggen.

⁵⁶ Horsens Orgelbyggeri: Katalog 1923.

⁵⁷ Ifølge kirkebogen (gengivet af Heilskov s. 43) blev klokken omstøbt i oktober måned i Århus og i samme måned ophængt »på sin forige sted«.

⁵⁸ Kontrakten er indgået med »klokkestøber *Andreas Bendler*«, hvilket navn gentages flere gange; et sted står dog »bemelte klokkestøber mester Andreas Rendler«. Sandsynligvis er efternavnet fejlskrevet, men manden formodentlig broder til den egentlige støber, Jacob Rendler. Se E. A. Thomle: Familien Rendler i Norge, i PersHistT. 2. rk. VI, 237f., hvortil førstekonservator Bernt C. Lange, Akershus, venligst har henvist.

⁵⁹ Nemlig de bevarede klokker i Hvilsager og Ålsø, begge Randers amt, og de omstøbte i Århus domkirke nr. 7 og 8 (s. 631f.) samt den omstøbte nr. 5 i Odder (s. 2559). - Jacob Rendler har ifølge Bernt C. Lange (se note 58) støbt 28 norske klokker, der endnu er i behold.

⁶⁰ IV, 757, supplement.

⁶¹ Repert. 2. rk. VI, 265, 25. (?) jan. 1508; jfr. segl 1495, nr. 791, i Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886.

⁶² Jfr. historik samt Præsteindb. til Ole Worm, 1623.

⁶³ Venligst oversat af E. Skov, NM2.

⁶⁴ Den mulighed foreligger, at epitafiet kan være udført af kongens bygmester og stenhugger *Hans Barchman* i Kolding, der i 1600'ernes begyndelse stod for byggeriet på Koldinghus, og som 1604 fik kontrakt på udførelsen af prædikestolen til slotskapellet. Barchman befandt sig på Skanderborg slot samtidig med epitafiets udførelse. Hans del i bygningsarbejderne dér fremgår dels af et kgl. brev af 1. sept. 1609 til lensmanden på Koldinghus, Caspar Markdanner, (KancBrevb.), dels af lensrgsk. for Skbg. slot (RA.

1609-10. Film 18708, 29. okt. 1609 og 30. apr. 1610). Da der kun er bevaret meget få fragmenter af Barchmans billedhuggerarbejder, kan en stilistisk sammenligning næppe foretages. Om Barchman, tidligere sammenblandet med en anden stenhugger, Hans Borckman, se Hugo Johannsen: Hans Brockman. ..., i En bog om kunst til Else Kai Sass, 1978, s. 151-173, især s. 163f. - Jfr. i øvrigt KancBrevb. anførte datoer samt Otto Norn: To Grænseslotte. Frederik I.s Gøttrup og Christian IV.s Koldinghus. Skrifter udg. af Hist. Samf. f. Sdrjyl., nr. 62, Aabenraa 1986, s. 156, og Koldinghus Lens Regnskab 1610-11. Udg. af Birgitte Dedenroth-Schou, 1984. Tekst og register i samarbejde med Anemette S. Christensen.

⁶⁵ Stenarbejdet udførtes af Vitus Nielsen, stafferingen af Svenning Elmholt.

⁶⁶ Af type som bl.a. sten i Århus domkirke nr. 26 (s. 776), o. 1608.

⁶⁷ Præsteindb. 1890 og Uldall 1887.

⁶⁸ Jfr. sten i Århus domkirke nr. 47 (s. 792) og Hvilsted nr. 1 (s. 2615).

⁶⁹ Ifølge stamtavlen (se nedenfor) ægtede NJ 1592 MC og døde 1624; jfr. epitaf i Randers S. Morten over ham (da borgmester i Randers) og hans 2. hustru, hvem han ægtede 1596.

⁷⁰ Indskriften, der her er let normaliseret, er korriigeret efter Søren Abildgaards gengivelse i notebogen, hvor våbnerne er aftegnet.

⁷¹ Gravstenen, »af hvilken jeg for et par år siden på min rejse har taget en tegning« ... Se: Tycho de Hofman: Foundationer paa de Legata, som ere stiftede af Peder Lassen. Kbh. 1753. Museumskonsulent Thomas W. Lassen har venligst henvist hertil.

⁷² Med fraktur står dog: »Idag mig, i morgen dig«.

⁷³ På stamtavlens tegning ses, at stenen er revnet tværs over.

⁷⁴ Omtalt i Silkeborg Avis 27. sept. 1973.

⁷⁵ Jfr. Aase Faye: Danske Støbejernskors. Bearbejdet og udgivet af Jan Faye, 1988, kat. nr. 104, 272, 327 og 129 samt s. 216f.

SUMMARY

Today Dover Church stands alone, but archaeological excavations have revealed the remains of a village contemporary with the church, i.e. from the second half of the 12th century. The church is noteworthy due partly to its relatively impressive size, and partly to the fact that it is chiefly built of bog iron - a material rarely used to the extent seen here.

Like most churches in the late Middle Ages, viz. the decades round the year 1500, it was altered and enlarged. The alteration consisted of building the usual groin vaults in the chancel and nave, and the enlargements were the addition of a porch and tower. The tower is of the type widespread in and characteristic of Århus diocese, open to the west. This opening in Do-

ver Church has been a pointed arch which was bricked up in 1882.

In the second half of the last century a row of buttresses was built to strengthen the relatively thin walls of the church which, because of the pressure of the vaults, threatened to fall out.

The bold and imperishable font from the time the church was built, here as in so many other churches is the only material relic from the pre-Reformation period. However, there is record of a Gothic †censer and a †bell from 1512 bearing the inscription of one Abbot Søren, possibly of Øm Abbey. In 1747 this bell had been recast by a Norwegian bell-founder, Jacob Rendler, who in the same year cast several bells in Århus for other churches in Jutland. At the close of the 1500s the church furnishings and fittings were

added to: altar candlesticks 1592, a pulpit with sounding-board 1594 and a †confessional (or manorial pew), all of which, according to inscriptions and coats of arms, were donated by the clerk at Skanderborg Castle, Niels Jacobsen and his wife, Margrete Christoffersdatter (Udsen), cf. †tombstone. And they have also given the altar-piece, c. 1590, later subject to several alterations in the course of time, including paintings by a local painter. The baptismal dish is Netherlandish work from the first quarter of the seventeenth century.

A wall monument, c. 1610, to the vicar, Anders Michelsen and his wife, represents one of the county's relatively rare carvings in sandstone. It is probably the work of a stonemason attached to Skanderborg Castle.